



राष्ट्रीय वित्तीय शिक्षा केन्द्र
National Centre for Financial Education
एक आर्थिक रूप से जागरूक और सशक्त भारत
A financially aware and empowered India

Promoted By :-



वित्तीय शिक्षण हस्तपुस्तिका



द्वारे मुद्रित:

राष्ट्रीय आर्थिक शिक्षण केंद्र (NCFE)

पहिली आवृत्ती, 2021

अस्वीकरण:

वाचकाला अर्थ साक्षर बनवण्याच्या प्रामाणिक उद्देशाने ही पुस्तिका अध्ययन व अध्यापनाचे साहित्य म्हणून सादर केली गेली आहे. कोणतीही विशिष्ट वित्तीय उत्पादने किंवा सेवांच्याबाबतीत निर्णय घेण्यासाठी वाचकावर अनावश्यकपणे प्रभाव टाकणे यासाठी ही उद्देशित नाही. कोणतीही गुंतवणूक करण्यापूर्वी वाचकांना त्यांच्या गुंतवणूक सल्लागाराचा सल्ला घेण्याची शिफारस केली जाते.

कॉपीराईट: स्रोत नमूद केला जाईल या अटीवर पुनर्वापरास परवानगी आहे.



एनसीएफइ (नॅशनल सेंटर फॉर फायनान्शियल एज्युकेशन) विषयी

नॅशनल सेंटर फॉर फायनान्शियल एज्युकेशन (एनसीएफइ) ही रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया (आरबीआय), सिक्युरिटीज अँड एक्सचेंज बोर्ड ऑफ इंडिया (एसइबीआय), इन्शुरन्स रेग्युलेटरी अँड डेव्हलपमेंट ऑथोरिटी ऑफ इंडिया (आयआरडीएआय) व पेंशन फंड रेग्युलेटरी अँड डेव्हलपमेंट ऑथोरिटी (पीएफआरडीए) द्वारे सादर कलम 8 (ना नफा) अंतर्गत स्थापना केलेली कंपनी आहे.

दृष्टीकोन - "आर्थिकदृष्ट्या जागरूक व सशक्त भारत"

ध्येय - ग्राहकांचे संरक्षण व तक्रार निवारण करण्यासाठी न्याय्य व पारदर्शी यंत्रणेद्वारे नियंत्रित संस्थांमार्फत सुयोग्य वित्तीय उत्पादने व सेवांचा वापर करून वित्तीय कल्याण प्राप्त करण्यासाठी लोकांना पैसे अधिक प्रभावीपणे व्यवस्थापित करण्यास मदत करण्यासाठी प्रचंड वित्तीय शिक्षण मोहिम हाती घेणे.

भारतीय वित्तीय क्षेत्र नियंत्रक:

आरबीआय: रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया (आरबीआय) ही भारताची केंद्रीय बँक आहे, जी भारताच्या वित्ताच्या धोरणांचे व्यवस्थापन करते व भारतामधील बँकिंग व गैर-बँकिंग वित्तीय क्षेत्राचे नियमन करते.

वेबसाईट: <https://www.rbi.org.in>

एसइबीआय: सिक्युरिटीज अँड एक्सचेंज बोर्ड ऑफ इंडिया (एसइबीआय) ही भारतामधील रोखे बाजाराचे (सिक्युरिटीज मार्केट) नियंत्रण करते व तिचे काम रोख्यांमध्ये गुंतवणूक करणाऱ्यांच्या स्वारस्याचे रक्षण करणे, रोखे बाजाराच्या विकासास प्रोत्साहन देणे व रोखेबाजाराचे नियमन करणे हे आहे.

वेबसाईट: <https://www.sebi.gov.in>

आयआरडीएआय: इन्शुरन्स रेग्युलेटरी अँड डेव्हलपमेंट ऑथोरिटी ऑफ इंडिया (आयआरडीएआय) ही भारतामधील विमा आणि पुनर्विमा उद्योगक्षेत्रांचे नियमन करणे व त्यांना प्रोत्साहन देण्यासाठी काम करते.

वेबसाईट: <https://www.irdai.gov.in>

पीएफआरडीए: पेंशन फंड रेग्युलेटरी अँड डेव्हलपमेंट ऑथोरिटी (पीएफआरडीए) ही निवृत्तीवेतन क्षेत्र स्थापित करून, त्याचा विकास व नियमन करून त्याद्वारे वयस्क उत्पन्न सुरक्षेला प्रोत्साहन देण्याचे कार्य करणारी नियामक संस्था आहे.

वेबसाईट: <https://www.pfrda.org.in>

अनुक्रमणिका

अनु. क्र	मॉड्यूलस	पान क्र.
01	पायाभूत संकल्पना	05
02	बँकिंग	08
03	डिजिटल पेमेंट्स	10
04	विमा	12
05	गुंतवणूक	14
06	निवृत्ती आणि निवृत्तीवेतन	16
07	फसवणूक संरक्षण आणि तक्रार निवारण	18

मॉड्यूल 1

पायाभूत संकल्पना

उत्पन्न, खर्च आणि अंदाजपत्रक

तुमच्याकडे कधीकधी महिन्याच्या शेवटी रोखीची तूट असते? तुम्हाला खर्च ज्यासाठी बचत करायची आहे त्या गोष्टींसाठी बचत करू शकत नाही आहात?

तुम्ही तुमच्या खर्चासोबत तुमच्या उत्पन्नाचे संतुलन करण्यास शिकाल आणि तुम्ही बचत आणि अतिरिक्त खर्चासाठी थोडा पैसा शिल्लकही ठेवाल. चला तुमच्या येणाऱ्या व बाहेर जाणाऱ्या वित्ताचे व्यवस्थापन कसे करावे हे पाहूया.

प्राधान्ये निश्चित करणे: गरजा आणि इच्छा

तुमच्या गरजा व इच्छांदरम्यान फरक करणे फार महत्वाचे आहे. हे तुम्हाला तुमची प्राधान्ये निश्चित करण्यास मदत करेल ज्यामुळे तुम्ही तुमचा पैसा कुठे खर्च करावा हे समजू शकाल.

- 1. गरज:** गरज, असे काहीतरी जे आवश्यक असते, असे काहीतरी जे जीवनासाठी महत्वाचे असते
- 2. इच्छा:** इच्छा, असे काहीतरी ज्याची तुम्हाला कामना असते, असे काहीतरी जे आवश्यक नसते

या व्याख्यांचा उपयोग करून, "माझ्या डोक्यावर छत असणे" ही गरज आहे. त्यामुळे वस्त्र, अन्न व औषधे ही माझी गरज आहे. "थिएटरमध्ये सिनेमा पाहणे" ही इच्छा आहे, आणि महागडी साडी, दागिने इ. खरेदी करणे ही इच्छा आहे.



उत्पन्न

आपल्यापैकी बहुतांश लोकांचा उत्पन्नाचा स्रोत नोकरी, व्यवसाय, शेती, निवृत्तीवेतन इ. असतो. अनेकांना त्याच्या गुंतवणूकीमधून व्याजाच्या रूपातही उत्पन्न मिळते.

उत्पन्नाचा स्रोत काहीही असो, पण तुम्हाला त्याचा मागोवा कसा घ्यावा आणि तुमचे खर्च भागवून व भविष्यासाठी बचत कशी करावी हे तुम्ही जाणून घेणे गरजेचे आहे.

खर्च

जगण्यासाठी पैसा लागतो. तुम्हाला अन्न, वस्त्र, घर, वाहतूक, संप्रेषण आणि डझनो इतर आवश्यक खर्चासाठी पैसे मोजावे लागतात. मग सुट्या, मनोरंजन, नातेवाईकांसाठी भेटी यांसारख्या अनेक गोष्टी असतात. जर तुम्हाला तुमच्या ध्येयांपर्यंत पोहोचायची इच्छा असेल, तर तुम्ही तुमच्या खर्चासोबत कराव्यात अशा दोन गोष्टी आहेत:

- 1. तुमचे खर्च काय आहेत हे जाणून घेणे**
- 2. अनावश्यक खर्च कमी करणे.**

तुमच्या खर्चावर आवर घालण्याचा पहिला टप्पा म्हणजे तुमच्या दररोजच्या खर्चाचा मागोवा घ्यायची सवय लावणे ज्यामुळे तुम्ही किती खर्च केला व तुमच्या खर्चाचा तपशील काय आहे हे तुम्हाला कळेल.

प्रत्येक पावती
जपून ठेवा

दररोज प्रत्येक
खर्चाची नोंद ठेवा

महिन्याच्या शेवटी
खर्चाची बेरीज करा

असे तीन
महिन्यांसाठी करा

तुम्ही किती खर्च केला व तुम्ही तो कशावर केला हे जाणून तुम्हाला आश्चर्य वाटेल.



अंदाजपत्रक तयार करणे

आता तुम्हाला तुमचे उत्पन्न व खर्च माहित आहेत, तुम्हाला त्यांना एकत्र ठेवण्याची गरज आहे आणि त्यालाच अंदाजपत्रक असे म्हणतात. अंदाजपत्रकाविषयी काहीही अवघड नाही. ही उत्पन्न व खर्चांमध्ये केलेली तुलना असते.

तुमचे एकूण उत्पन्न व एकूण खर्चादरम्यानचा फरक हा सकारात्मक किंवा नकारात्मक आकडा आहे?



जर तो सकारात्मक असेल, तर तुमच्याकडे अतिरिक्त रक्कम आहे. अभिनंदन! अतिरिक्त पैशामधून तुम्ही कोणतेही ऋण किंवा कर्ज देऊ शकता. अन्यथा तुमची मासिक बचतीची रक्कम वाढवू शकता किंवा भविष्यासाठी गुंतवणूक करू शकता



जर ते नकारात्मक असेल, तर तुमच्याकडे टूट आहे. तुम्हाला तुमचे अंदाजपत्रक संतुलित करण्यासाठी तुमचे उत्पन्न वाढवण्याची गरज आहे. तुमच्या इच्छांपेवजी तुमच्या गरजा काय आहेत यावर केंद्रीकरण करून तुमचे खर्च कमी करा.

अंदाजपत्रक ही एक-वेळची गोष्ट नसते. ते प्रभावी ठरण्यासाठी, तुम्हाला ते नियमितपणे करण्याची गरज असते. पहिल्यांदा, हे दर आठवड्याला करा आणि एकदा तुम्हाला सोयीचे वाटले तर ते तुम्ही महिन्याला करू शकता.

बचत

बचत हे तुमचे भविष्य हे आर्थिकरित्या सुरक्षित असेल याची खात्री करण्याचा मुख्य टप्पा असतो. तुमची बचत वाढण्यासाठी वेळ देण्याकरीता लवकर सुरुवात करा.

चक्रवृद्धीची शक्ती काय असते?

सरळ व्याजासह, तुम्हाला फक्त मुददलीवर व्याज मिळते (म्हणजे तुम्ही सुरुवातीला गुंतवलेली रक्कम); तर चक्रवृद्धीसह, तुम्ही मुददलीवर आणि पूर्वी कमवलेल्या व्याजावरही व्याज कमवू शकता.

₹.100/- ही रक्कम 10 वर्षांसाठी, 10% व्याज दराने गुंतवली गेली, तुम्हाला सरळ व्याजाने ₹.100/- मिळतील व चक्रवृद्धी व्याजाने ₹.160/- मिळतील.

72 चा नियम:

72 चा नियम त्वरित, उपयोगी सूत्र आहे जे दिलेल्या वार्षिक परताव्याच्या दराने गुंतवलेल्या पैशांना दुप्पट करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या वर्षांच्या संख्येचा अंदाज काढण्यासाठी वापरले जाते.

दुप्पट होण्यासाठी लागणारी वर्षे = 72/ व्याज दर

₹.1000 ही रक्कम, 9% व्याज दराने गुंतवल्यास, ती 72/9=8 वर्षांमध्ये दुप्पट होईल.

कसे वाचवायचे?

आता तुम्हाला बचत करायची आहे हे तुम्ही ठरवले आहे, तुम्ही ती कशी कराल?

वित्तीय नियोजन

वित्तीय निर्णय हे आपण आपल्या जीवनामध्ये काय करतो याचा आधार असतात. विचार न करता घेतलेल्या वैयक्तिक वित्तीय निर्णयांमुळे कर्ज होते, तर चांगल्याप्रकारे विचार करून चांगले वित्तीय निर्णय घेतल्यास त्यामुळे आर्थिक परिस्थिती सुधारते. त्यामुळेच आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी वित्तीय नियोजन महत्वाचे असते.

आपल्यापैकी बरेच जण विचार करतात की वित्तीय नियोजन म्हणजे निवृत्ती/वृद्धापकाळासाठी गुंतवणूक करणे. तसे आहे-पण त्यासोबतच यामध्ये बरेच

काही आहे. तुम्ही कॉलेजचे पदवीधर आहात, तरुण व्यक्ती आहात, गृहीणी किंवा ज्येष्ठ व्यक्ती आहात, तुमची ध्येये प्राप्त करण्याची खात्री करून तुम्ही पुढ्या विचार कसा करता म्हणजे वित्तीय नियोजन होय.

3 प्रश्नांची उत्तरे देऊन तुमचे वित्तीय नियोजन सुरु करा:

मी आता कुठे आहे?

मला कुठे जायचे आहे?

मी येथून तेथे कसा जाऊ शकतो?

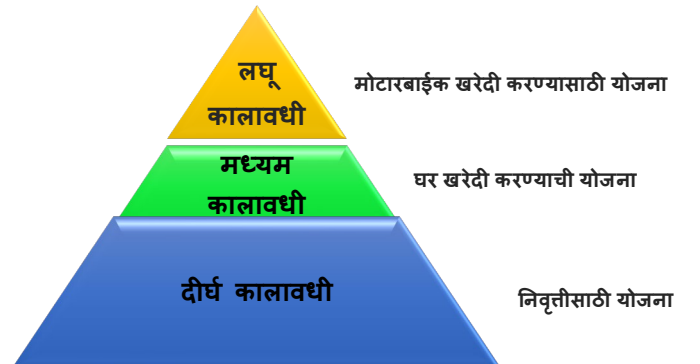


वित्तीय योजना तुम्हाला यासाठी मदत करू शकते:

- आजच्या गरजांचे तुमच्या भविष्यातील ध्येयांसोबत संतुलन करणे.
- तुमच्या वित्तीय संसाधनांचा उत्तम उपयोग करणे
- तुमची परिस्थिती व गरजा यांमधील बदल स्वीकारणे.
- तुमच्या ध्येयपूर्तीसाठी गरज असलेल्या पैशांची बचत करणे
- अनपेक्षित आपत्काळासाठी तयार राहणे
- तुमच्यासाठी जे महत्वाचे आहे त्याचे रक्षण करणे
- निवृत्तीसाठी तयार राहणे
- तुमच्या कुटुंबासाठी काहीतरी शिल्लक ठेवणे
- तुमच्या करांचे व्यवस्थापन करणे
- तुमची दिशा आणि सुरक्षितता लक्षात घेऊन जीवन जगा

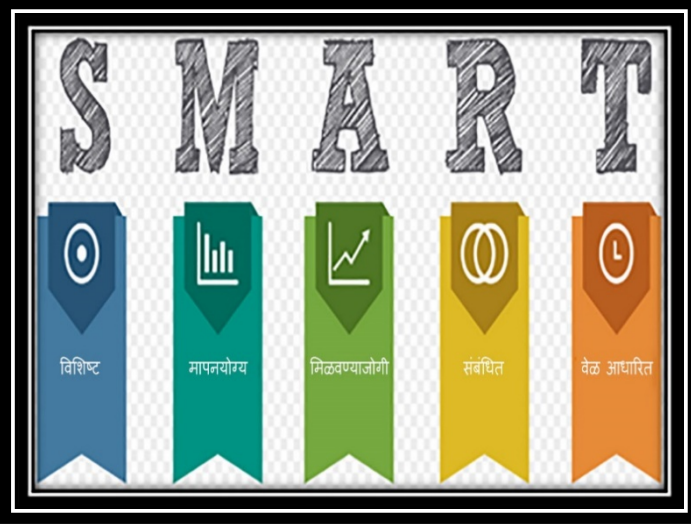
वित्तीय ध्येय निश्चित करणे

वित्तीय नियोजनामध्ये अत्यंत महत्वाचा टप्पा म्हणजे ध्येय निश्चित करणे. लघू, मध्यम व दीर्घकालीन वित्तीय ध्येये निश्चित करणे आवश्यक असते.



स्मार्ट ध्येये निश्चित करणे

जर तुम्हाला कुठेतरी जायची इच्छा असेल, तर तुम्हाला रस्ता माहित असणे गरजेचे आहे. तुमच्या पैशांच्या बाबतीतही असेच असते. तुमच्या पैशांचे चांगल्याप्रकारे व्यवस्थापन करण्यासाठी, तुम्हाला कुठे जायचे आहे



हे तुम्हाला माहित असणे महत्वाचे आहे. लघू, मध्यम आणि दीर्घकालीन वित्तीय ध्येये निश्चित करणे महत्वाचे आहे.

उदाहरणार्थ, "मोटरबाईकसाठी पैशांची बचत करणे" हे अनिश्चित आणि मोजमाप करण्यास कठीण असते. तुम्ही प्रगती करत आहात किंवा तुम्ही ती केली आहे, हे तुम्हाला कसे कळेल? दुसऱ्या बाजूला, "10 महिन्यांच्या आत 100 CC मोटरबाईकसाठी 50000 रुपयांची बचत करणे" हे **स्मार्ट** असते. हे निश्चित असते-तुम्ही कशासाठी बचत करत आहात हे तुम्हाला माहित असते. याचे मोजमाप करता येते-तुम्हाला कितीची गरज असेल हे तुम्हाला माहित असते. हे साध्य केले जाऊ शकते आणि हे **वास्तववादी** असते- तुम्ही गरज असलेल्या एकूण रकमेची लहान टप्प्यांमध्ये (महिन्याला 5000 रुपयांची बचत करणे) विभागणी करू शकता जे करणे सोपे असते. आणि याला **वेळेचे बंधनही** असते कारण तुम्ही 10 महिन्यांची मुदत निश्चित केलेली असते.

बचत करणे:

तुमचे भविष्य हे वित्तीयदृष्ट्या सुरक्षित आहे याची खात्री करण्याचा मुख्य टप्पा बचत हा असतो. हे तुम्हाला तुमची आर्थिक ध्येये गाठण्यास आणि तुमच्या भविष्यामध्ये मदत करते.

बचत म्हणजे काय?

बचतीला खालीलप्रमाणे पाहणे हा चांगला दृष्टीकोन असतो:

✗ बचत=उत्पन्न-खर्च

✓ खर्च=उत्पन्न-बचत

बचत का करावी?

बचतीशिवाय, जेव्हा तुम्हाला काहीतरी खरेदी करायचे असते, तेव्हा तुम्हाला पैसे उधार घ्यावे लागतात. उधार घेणे हे खर्चिक असते, कारण तुम्हाला केवळ त्याची परतफेड करावी लागत नाही; तर तुम्हाला व्याजही भरावे लागते, अनेकदा त्याचा मासिक दर फार जास्त असतो. बचत केल्यास तुम्हाला पैसे उधार घेताना द्यावे लागणारे व्याज टाळता येते.

बचत कशी करावी?

आता तुम्ही बचत करायची हे ठरवले, तुम्ही ती कशी कराल? या गोष्टी लक्षात ठेवा:

तुमची बचत व खर्चासाठी योजना करा. अनावश्यक खर्च कमी करा व तुमची बचत वेगळ्या खात्यात ठेवा. तुम्हाला गरज असलेल्या गोष्टींवर पण शहाणपणाने खर्च करा.

सामान्यतः तुमची बचत सुरु करण्यापूर्वी जास्त-व्याज असलेली कर्जे फेडणे उत्तम असते, कारण बचत योजनेमधून तुम्ही कमवू शकता त्यापेक्षा जास्त खर्च करावा कर्जासाठी लागतो. आधी ही कर्जे फेडा आणि मग नियमितपणे बचत खात्यामध्ये पैसे टाका.

आधी स्वतःला प्रदान करा. तुम्ही कशावरही खर्च करण्यापूर्वी तुमच्या उत्पन्नामधून पैसे बाजूला काढून ठेवा. बचत केल्यानंतर राहिलेली रक्कम वस्तूवर खर्च करण्यासाठी वापरा. आणखी, जर तुमचे उत्पन्न वाढले, तर झालेली ही वाढ (करू शकत असल्यास, यापैकी मोठा भाग) तुमच्या बचतीमध्ये टाका. तुम्ही अतिरिक्त पैसा खर्च करण्याचे अंगवळणी लागण्यापूर्वी हे करणे सोपे असते.

तुमच्या बचतीमध्ये नियमितपणे योगदान द्या. हे सोपे करण्यासाठी, तुमच्या बचत खात्यामध्ये स्वयंचलित मासिक हस्तांतर (ऑटोमॅटीक मंथली ट्रान्सफर) सेट करा.

तुमच्या बचतीमध्ये वाढ करण्यासाठी कर लाभ योजनांचा वापर करा. इपीएफ, पीपीएफ, एनएससी, इएलएसएस, एसएसवाय, एनपीएस इ. हे तुम्हाला तुमच्या बचतीवर प्रदान करावे लागणारे कर (टॅक्सेस) कमी करण्याचे चांगल्या मार्ग असतात.

बचत कुठे करावी?

तुम्हाला माहित आहे का तुम्ही दर महिन्याला किमान अल्पशी बचत करू शकता. तुमची बचत सुरक्षित ठेवण्यासाठी तुम्ही काय करावे? यासाठी अनेक विकल्प आहे. हे बँकेमधील बचत खात्याइतके सोपे असू शकते. या आवर्ती किंवा ठेव खाते किंवा पोस्ट ऑफिस बचत योजना असू शकतात.

बचत करताना लक्षात ठेवायचे मुद्दे:

- तुमची बचत ही वैविध्यपूर्ण ऐवजांमध्ये (इन्स्ट्रुमेंट्स) गुंतवली असल्याची खात्री करा (ऐवजांवरील मॉड्यूलचा संदर्भ घ्या).
- काही भाग हा तरल मालमतेमध्ये (लिक्विड असेट) असावा ज्यामुळे गरज असल्यास तुम्ही पैसे काढून घेऊ शकता.
- अत्यंत जोखमीच्या/ अनियमित असलेल्या ऐवजांमध्ये तुमचा पैसा घालू नका, कारण तुम्ही सगळा पैसा गमावू शकता!!!



बँक ही वित्तीय संस्था असते जी जनतेकडून ठेवी स्वीकारते व पत निर्माण करते. भारतामध्ये बँकिंग क्षेत्रावर रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया (आरबीआय) द्वारे नियमन केले जाते.

चला थोडक्यात विविध प्रकारच्या बँक ठेवी समजून घेऊया:

बचत खाते (मागणी ठेव)

बचत खाती ही लघु-कालावधी बचतीसाठी सुलभ असतात. तुम्ही कोणत्याही बँकेमध्ये बचत खात्यात पैसे जमा करू शकता. हे तुमची बचत सुरक्षित ठेवते व अल्पसे व्याजही देते. तुम्ही गरजेप्रमाणे तुमचे पैसे काढून घेऊ शकता.

आवर्ती ठेव (मुदत ठेव)

आवर्ती ठेवीला आरडी म्हणून जाणले जाते, हे कोणत्याही विशेष प्रसंगासाठी उदा. कार खरेदी करण्यासाठी नियमितपणे बचत करून निधी तयार करण्याची इच्छा असल्यास उत्तम असतात. ज्या लोकांकडे मोठ्या रकमेची बचत नसते, पण ते दर महिन्याला अल्पशा रकमेची बचत करण्यास तयार असतात अशा लोकांसाठी हे सुयोग्य असते. पैसे काढण्यास (विड्रॉवल) परवानगी नसते.

नियत ठेव (मुदत ठेव)

ज्याला सामान्यतः एफडी म्हणून जाणले जाते जेथे तुम्ही निश्चित कालावधीसाठी रक्कम जमा करू शकता. ठेवीदाराला मुदत ठेवीची पावती दिली जाते, मुदतपूर्तीच्या वेळी ठेवीदाराला ती सादर करावी लागते. पैसे काढण्यास परवानगी नसते, तरीही, गरज असल्यास, ठेवीदार दंड देऊन मुदत ठेव खात्यातून पैसे काढू शकतो.

ठेव विमा (डिपॉजिट इन्शुरन्स)

ठेव विमा आणि पत हमी महामंडळ (डीआयसीजीसी) हे बचत, ठेव, चालू, आवर्ती इ. सारख्या सर्व ठेवींचा विमा उतरवते. बँकेमधील प्रत्येक ठेवीदार हा ठेवीदाराद्वारे धारण केलेली मुदत व व्याजाची रक्कम दोन्हीसाठी जास्तीत जास्त ₹5,00,000 पर्यंत विमाकृत असतो.

वित्तीय समावेशासाठी राष्ट्रीय मिशन अंतर्गत "प्रधानमंत्री जन-धन योजना (पीएमजेडीवाय)" ही 28 ऑगस्ट 2014 रोजी सुरुवातीला 4 वर्षांच्या (दोन टप्प्यांमध्ये) कालावधीसाठी सुरु केली गेली होती. हीने प्रत्येक घरासाठी किमान एक मूलभूत बँकिंग खाते, वित्तीय साक्षरता, पतापर्यंत पोहच, विमा आणि निवृत्तीवेतनासह बँकिंग सेवांना वैश्विक पोहच असण्याचा दृष्टीकोन समोर ठेवला आहे.

शासनाने खालील सुधारणेसह "प्रत्येक घरा" पासून ते "प्रत्येक प्रौढ" व्यक्तीने खाते उघडण्याकडे लक्ष केंद्रित करून 28.8.2018 नंतर व्यापक पीएमजेडीवाय कार्यक्रमाचा विस्तार करण्याचे ठरवले आहे.

- रु. 5,000 ची विद्यमान ओव्हर ड्राफ्ट मर्यादेमध्ये रु. 10,000 असा बदल करण्यात आला.
- रु. 2000 पर्यंत ओडीचा लाभ घेणाऱ्या सक्रिय पीएमजेडीवाय खात्यांसाठी कोणत्याही अटी जोडलेल्या नाहीत.
- ओडी सुविधा मिळवण्याची वयोमर्यादा ही 18-60 वर्षांपासून 18-65 वर्षे केली गेली आहे.
- नवीन रूपे कार्ड धारकांसाठी 28.8.2018 नंतर उघडलेल्या नवीन पीएमजेडीवाय खात्यांना अपघाती विमा संरक्षण हे विद्यमान रु. 1 लाख ते रु. 2 लाखांपर्यंत वाढवले आहे.

अधिक माहितीसाठी भेट द्या: <https://pmjdy.gov.in/>

भारतामधील बँकिंग

पारंपारिक व्यावसायिक बँका

सार्वजनिक क्षेत्रामधील बँका: सरकारने सार्वजनिक क्षेत्रामधील बँकांमध्ये बहुसंख्य समभाग धारण केलेले असतात. भारतामध्ये, राष्ट्रीयकृत बँका व प्रादेशिक ग्रामीण बँका या श्रेणीमध्ये येतात. उदाहरण: एसबीआय, बीओआय, पीएनबी इ.

खाजगी क्षेत्रातील बँका: खाजगी भागधारकांनी खाजगी क्षेत्रामधील बँकांमध्ये बहुसंख्य समभाग धारण केलेले असतात. रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया सर्व नियम आणि नियमने नमूद करते. उदाहरणार्थ: एचडीएफसी बँक, आयसीआयसी बँक, अँक्सिस बँक इ.

प्रादेशिक ग्रामीण बँका: या बँका मुख्यतः सिमांत शेतकरी, श्रमिक, लघू संस्था यांसारख्या समाजामधील कमकुवत विभागाला सहाय्य करण्यासाठी स्थापित झालेल्या असतात. या मुख्यतः भिन्न राज्यांमध्ये प्रादेशिक पातळीवर चालवल्या जातात.

सहकारी बँका

सहकारी बँका: भारतामधील ग्रामीण सहकारी पत यंत्रणा ही प्राथमिकतः कृषी क्षेत्राला पत प्रवाहाची खात्री करण्यासाठी बांधिल आहे. ही तीन-स्तरीय यंत्रणेमध्ये चालवली जाते जसे ग्रामीण पातळीवर प्राथमिक कृषी पत समुदाय, जिल्हा पातळीवर केंद्रीय सहकारी बँका व राज्य पातळीवर राज्य सहकारी बँका.

शहरी सहकारी बँका (युसीबी) या शहरी व अर्ध-शहरी भागांमधील ग्राहकांच्या वित्तीय गरजा भागवतात.

नवीन बँकिंग मॉडेल्स

पेमेंट बँका: या बँका मर्यादित ठेवी स्वीकारू शकतात, जे सध्या प्रति ग्राहक ₹100,000 इतके मर्यादित आहे व ते आणखी वाढवले जाऊ शकते. पेमेंट बँका या एटीएम कार्ड, डेबिट कार्ड, नेट-बँकिंग आणि मोबाईल बँकिंगसारख्या सेवा जारी करू शकतात. उदाहरणार्थ: भारतीय पोस्ट पेमेंट बँक (आयपीपीबी)

लघू वित्त बँका: ठेवी स्वीकारणे आणि मूलभूत कर्जा यांसारख्या पायाभूत बँकिंग सेवा पुरवते. अर्थव्यवस्थेमधील लघू व्यवसाय युनिट्स, लघू व सिमांत शेतकरी, सूक्ष्म आणि लघू उद्योग व असंघटीत क्षेत्र संस्था यांसारख्या इतर बँकांद्वारे सेवा न दिल्या जाणाऱ्या क्षेत्रांचा वित्तीय समावेश करून घेणे हे यांमागचे ध्येय आहे.

विकास वित्त संस्था (डीएफआय)

विकास वित्त संस्था (डीएफआय), जिला विकास बँक म्हणूनही ओळखली जाते ही गैर-व्यावसायिक आधारावर आर्थिक विकास प्रकल्पांसाठी जोखीम भांडवल पुरवते. उदाहरणार्थ: भारतीय लघू उद्योग विकास बँका (एसआयडीबीआय), राष्ट्रीय कृषी आणि ग्रामीण विकास बँक (नाबाई), राष्ट्रीय गृहनिर्माण बँक (एनएचबी), इ.

सूक्ष्म वित्त संस्था (एमएफआय)

ज्या संस्थांचे सूक्ष्मवित्त हे मुख्य कार्य असते त्यांना सूक्ष्म वित्त संस्था असे म्हटले जाते. या संस्था केवळ सूक्ष्म वित्त ऑफर करत नाहीत तर त्या विमा, पैसे पाठवणे यांसारख्या इतर वित्तीय सेवा व सूक्ष्म व्यवसाय सुरु करण्यासाठी वैयक्तिक समुपदेशन, प्रशिक्षण व सहाय्य यांसारख्या गैर वित्तीय सेवांची तरतूदही करतात.

गैर-बँकिंग वित्तीय कंपनी (एनबीएफसी): गैर-बँकिंग संस्था या आरबीआयद्वारे नियमित कंपनी कायदा 1956/2013 अंतर्गत नोंदणीकृत कंपन्या असतात. एनबीएफसी या कर्ज व अग्रीम, रोख्यांचे संपादन, व्यवसाय भाडेपट्ट्याने देणे, भाडोत्री खरेदी, विमा व्यवसाय, भिशांचा व्यवसाय इ. व्यवसाय करतात. या बँकांहून भिन्न असतात, कारण त्या मागणी ठेव स्वीकारत नाहीत व त्या पेमेंट व निपटारा यंत्रणाचा भाग बनत नाहीत.

व्यवसाय संवाददाता (बीसी): या बँकांना बँकांचे एजंट्स म्हणून काम करण्यासाठी स्थानिक वैयक्तिक व्यक्ती व इतरांना बीसी म्हणून नियुक्त करण्याची परवानगी असते. बीसी हा हातामधील मशिनी, स्मार्टकार्ड आधारित डिव्हाइसेस, मोबाईल फोन इ. सारख्या माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञान (आयसीटी) आधारित साधनांचा वापर करतो. बँकेची शाखा ही आपल्या क्षेत्रापासून दूर असल्यामुळे बीसी हे आपल्या दाराशी बँकिंग सेवा पुरवण्याचे माध्यम असतात.

पत आणि ऋण व्यवस्थापन

अनेक लोकांना घर, कार खरेदी करण्यासाठी किंवा मुलांच्या शिक्षणासाठी पैसे कर्जाऊ घ्यावे लागतात. याला पत असे म्हणतात. वित्तीय तज्ञ अनेकदा चांगले कर्ज व वाईट कर्ज यामध्ये फरक करतात. चांगले कर्ज ही कशामध्ये तरी केलेली गुंतवणूक असते जी दीर्घकाळामध्ये मूल्य किंवा अधिक संपत्ती निर्माण करते. वाईट कर्ज हे ज्याचे मूल्य त्वरित कमी होते अशा गोष्टींची खरेदी करण्यासाठी घेतलेले कर्ज असते.

डेबिट कार्ड वि. क्रेडिट कार्ड



तुमचे प्राधान्य काय आहे?

डेबिटने प्रदान करणे हे रोख खर्च करण्यासारखे असते.

क्रेडिटने प्रदान करणे हे पैसे कर्जाऊ घेतल्याप्रमाणे असते.

तुमच्याकडे व्याजासह तुमचा शिल्लक ओव्हर टाईम देऊन टाकण्याचा विकल्प असतो.



तुम्ही किती खर्च करू शकता?

तुम्ही फक्त तुमच्या खात्यामधील रक्कम खर्च करू शकता.

तुम्ही तुमच्या पत मर्यादेपर्यंत खर्च करू शकता.



हे तुम्हाला काय करायला मदत करते?



कर्ज टाळणे



दैनिक खर्चाचा मागोवा घेणे



रोखीची काटकसर करणे



पत उभे करणे



प्रतिफल वाढवणे



खरेदी संरक्षण मिळवणे

लघू कालावधी पत विस्तार:कार्यकारी भांडवल, क्रेडिट कार्ड

क्रेडिट

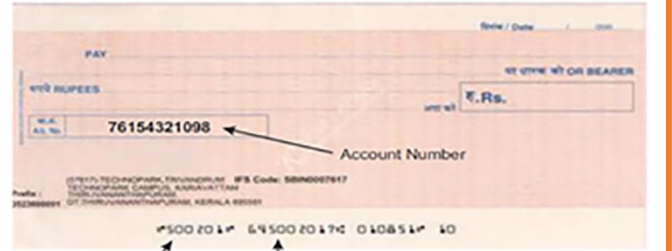
मध्यम/दीर्घकालीन पत विस्तार:हाऊसिंग कर्ज, औद्योगिक कर्ज

किसान क्रेडिट कार्ड (केसीसी)

- रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया व नाबार्ड यांनी एकत्रितपणे रोख पत सुविधा सहजपणे उपलब्ध करण्यासाठी शेतकऱ्यांना मदत करण्यासाठी केसीसी संकल्पना सुरु केली आहे.
- शेतकरी हे बियाणे, खते व कीटकनाशके इ. सारख्या केसीसीचा उपयोग त्वरित कृषी इनपुट्सच्या खरेदीसाठी करू शकतात. केसीसी हे लघु कालावधीमध्ये व वेळेत पिकांच्या मशागतीसाठी पैशांची गरज असल्यास मदत करतात.

धनादेश

धनादेश हा असा दस्तऐवज असतो जो बँक खात्यामधून पैशांच्या प्रदानाचा आदेश देतो.



धनादेश क्रमांक

मायकर कोड

शासकिय पत योजनांची उदाहरणे

विद्यालक्ष्मी पोर्टलद्वारे शैक्षणिक कर्ज

- ❖ शैक्षणिक कर्ज मिळवण्याची सोपी व प्रभावी यंत्रणा जेणेकरून कोणताही विद्यार्थी निधी नसल्यामुळे त्याचे/तिचे शिक्षण मध्येच सोडून देणार नाही
- ❖ विद्यार्थ्यांसाठी सामाईक शिक्षण कर्ज आवेदन फॉर्म उपलब्ध आहे. भेट द्या: www.vidyalakshmi.co.in

प्रधान मंत्री आवास योजना (पीएमएवाय)

- ❖ कमी उत्पन्न गट/आर्थिकरित्या कमकुवत विभाग व मध्यम उत्पन्न गटासाठी क्रेडिट लिंकड अनुदान योजना.
 - ❖ जेव्हा व्यक्ती त्यांचे पहिले घर खरेदी करत असतात किंवा नवीन बांधकाम करत असतात तेव्हा ते अनुदानासाठी पात्र असतात.
- भेट द्या: <https://pmaymis.gov.in>

प्रधान मंत्री मुद्रा योजना (पीएमएमवाय)

- ❖ शासकिय योजना जी लघु आणि मध्यम संस्थांचे मालक किंवा उद्योजकांना व्यावसायिक कर्ज ऑफर करते.
 - ❖ ऑफर केली जाणारी कर्ज: मिळवलेल्या कर्जाच्या रकमेवर आधारित शिशु, किशोर आणि तरुण अशी असतात.
 - ❖ आवश्यक असलेली महत्वाची कागदपत्रे: ओळखीचा पुरावा, खरेदी केलेल्या वस्तूंचे कोटेशन व श्रेणी प्रमाणपत्रे
- भेट: <https://www.mudra.org.in>

मॉड्यूल 3

डिजिटल पेमेंट्स

डिजिटल पेमेंट्स ही अशी पेमेंट्स असतात ज्यांमध्ये दाता व प्राप्तकर्ता हे दोघेही पैसे पाठवणे व मिळवण्यासाठी इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांचा वापर करतात.



डिजिटल पेमेंट्सचे लाभ

- गतिमान, सोपे व सोयीचे.
- परवडणारे व कमी व्यवहार शुल्क
- व्यवहारांची डिजिटल नोंद पुरवते ज्याचा मागोवा ग्राहक घेऊ शकतात.
- कोणत्याही प्रकारच्या पेमेंट्ससाठी एक थांबा उपाय देऊ करते.

डिजिटल पेमेंट्सच्या कराव्यात आणि करू नयेत अशा गोष्टी

करावे	करू नये
तुमचा फोन आणि संगणकासाठी पासवर्डचा उपयोग करा ज्यामुळे इतर कोणीही तुमच्या यंत्रणेचा वापर करू शकणार नाही.	कधीही फोनवर तुमच्या मोबाईल बँकिंगचा लॉगिन आणि पासवर्ड जतन करू नका. एकतर तो लक्षात ठेवा किंवा तो इतरत्र लिहून ठेवा.
नेहमी नियमितपणे तुमच्या बँकेच्या सुरक्षित इंटरनेट बँकिंग साईटला भेट द्या	कधीही तुमचा हॅन्डसेट दुर्लक्षित ठेवू आणि मोबाईल बँकिंगमध्ये लॉग इन करून ठेवू नका
तुम्ही तुमचा व्यवहार पूर्ण केल्यानंतर लगेचच तुमच्या इंटरनेट बँकिंगमधून लॉग आऊट करा	मोबाईलद्वारे वित्तीय व्यवहार करत असताना कधीही तुमच्या फोनकडे दुर्लक्ष करू नका
जर तुम्हाला तुमच्या खात्यामध्ये अनधिकृत व्यवहारांचा संशय येत असेल, तर लगेचच तुमच्या बँकेला याची माहिती द्या	अविश्वसनीय आणि संशयास्पद स्त्रोतांकडून ॲप्स कधीही डाऊनलोड करू नका

डिजिटल पेमेंट्सच्या पध्दती

रोखरहित व्यवहारांना प्रोत्साहन देण्याचा व भारताला कमी-रोख समुदायामध्ये रूपांतरीत करण्याचा भाग म्हणून, डिजिटल पेमेंट्सची विविध माध्यमे उपलब्ध आहेत.

(स्रोत: www.cashlessindia.gov.in)

बँकिंग कार्ड 	बँक प्रिपेड कार्ड
इंटरनेट बँकिंग 	पॉईंट ऑफ सेल
मोबाईल बँकिंग 	अप्रबंधित पूरक सेवा माहिती (युएसएसडी)
सूक्ष्म एटीएमस 	आधार सक्षम पेमेंट यंत्रणा (एडपीज)
मोबाईल वॉलेट्स 	युनिफाइड पेमेंट इंटरफेस (युपीआय)

इंटरनेट बँकिंग

इंटरनेट बँकिंगला, इ-बँकिंग किंवा व्हर्चुअल बँकिंग म्हणूनही जाणले जाते, ही इलेक्ट्रॉनिक पेमेंट यंत्रणा असते जी बँकेच्या ग्राहकांना आणि इतर वित्तीय संस्थांना वित्तीय संस्थांच्या वेबसाईटद्वारे विविध प्रकारचे वित्तीय व्यवहार आयोजित करण्यास सक्षम बनवते. व्यवहारांचे प्रकार हे आहेत:

नॅशनल इलेक्ट्रॉनिक फंड ट्रान्सफर (एनइएफटी)

लाभार्थ्याचा खाते क्रमांक व आयएफएससी (इंडियन फायनान्शियल सिस्टीम कोड) वापरून एका बँक खात्यामधून इतर बँकेच्या भिन्न खात्यामध्ये निधी हस्तांतरण करणे.

रिअल टाईम ग्रॉस सेटलमेंट (आरटीजीएस)

लाभार्थ्याचा खाते क्रमांक व आयएफएससी कोड वापरून एका बँक खात्यामधून इतर बँकेच्या भिन्न खात्यामध्ये वास्तविक वेळेवर आधारित उच्च मूल्य व्यवहारांची सुविधा देऊन निधी हस्तांतरण करणे.

त्वरित पेमेंट सेवा (आयएमपीएस)

त्वरित निधी हस्तांतरणाची सुविधा देणारे एका बँक खात्यामधून दुसऱ्या खात्यामध्ये निधी हस्तांतरण.

मोबाईलद्वारे निधी हस्तांतरणासाठी बँकेद्वारे जारी केलेल्या मोबाईल मनी आयडेंटिफायर (एमएमआयडी) ची आवश्यकता असते. लाभार्थ्याचा खाते क्रमांक आणि आयएफएससी कोड वापरूनही व्यवहार केला जाऊ शकतो.

आयएमपीएस, एनइएफटी आणि आरटीजीएस हे 24x7 उपलब्ध असतात.

मोबाईल बँकिंग

मोबाईल बँकिंग ही बँक किंवा इतर वित्तीय संस्थाद्वारे पुरवली जाणारी सेवा आहे जी ग्राहकांना मोबाईल फोन किंवा टॅब्लेटसारख्या मोबाईल डिव्हाइसेसचा वापर करून दूरस्थपणे विविध प्रकारचे वित्तीय व्यवहार करू देते.

मोबाईल वॉलेट

ही डिजिटल स्वरूपात रोख सोबत ठेवण्याची पध्दत असते. डिजिटल वॉलेटमध्ये पैसे लोड करण्यासाठी व्यक्तीचे खाते आवश्यक असते. बहुतांश बँकांकडे आणि पेटीएम, फ्रीचार्ज, मोबिक्विक, ऑक्सिजन, एअरटेल मनी इ. काही खाजगी कंपन्यांकडे त्यांची इ-वॉलेट्स असतात.

पॉईंट ऑफ सेल

पॉईंट ऑफ सेल (पीओएस) हे असे स्थान असते जेथे विक्री केली जाते. समग्र पातळीवर, पीओएस हे मॉल, बाजार किंवा शहर असू शकते. सूक्ष्म पातळीवर, किरकोळ विक्रेते पीओएसला असे क्षेत्र मानतात जेथे ग्राहक व्यवहार पूर्ण करतात, जसे चेकआऊट काउंटर. याला पॉईंट ऑफ परचेस असे म्हणतात.

सूक्ष्म एटीएम्स

सूक्ष्म एटीएम म्हणजे असे डिव्हाइस असते जे पायाभूत बँकिंग सेवा पोहचवण्यासाठी व्यवसायिक संवाददात्या (बीसी) द्वारे वापरले जाते. हा मंच व्यवसाय संवाददात्यांना (हा स्थानिक किरकोळ विक्रीच्या दुकानाचा मालक असू शकतो व तो 'सूक्ष्म एटीएम' म्हणून काम करतो) त्वरित व्यवहार करण्यास सक्षम बनवतो.

आधार सक्षम पेमेंट यंत्रणा (एडपीज)

एडपीएस हे बँकेचे नेतृत्व असलेले मॉडेल आहे जे आधार प्रमाणिकरणाचा वापर करून कोणत्याही बँकेचे व्यावसायिक संवाददाता (बीसी)/बँक मित्राद्वारे पीओएसमध्ये (पॉईंट ऑफ सेल/मायक्रो एटीएम) ऑनलाईन आंतरसंचालित वित्तीय व्यवहारांना परवानगी देते.

अप्रबंधित पूरक सेवा माहिती (युएसएसडी)

नवीन पेमेंट सेवा *99# ही अप्रबंधित पूरक सेवा माहिती (युएसएसडी) चॅनेलवर काम करते. ही सेवा मूलभूत फिचर मोबाईल फोनचा उपयोग करून मोबाईल बँकिंग व्यवहार करू देते, युएसएसडी आधारित मोबाईल बँकेचा वापर करण्यासाठी मोबाईलमध्ये इंटरनेट डेटा सुविधा असण्याची गरज नसते. हिचा



उद्देश्य बँकिंग करत नसलेल्या समाजाला मुख्य बँकिंग सेवांमध्ये वित्तीय सखोलता व समावेश पुरवणे हा आहे.

युनिफाइड पेमेंट्स इंटरफेस (युपीआय)

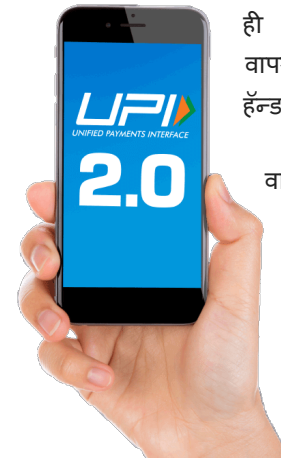
अशी यंत्रणा जिच्यामध्ये एका मोबाईल अनुप्रयोगामध्ये (कोणत्याही सहभागी बँकेचे) अनेक बँक खाती असतात, जी बँकिंगची अनेक वैशिष्ट्ये, निर्बंध निधी रूटींग व व्यापारी पेमेंट्सना ठिकाणी एकत्र करते.

या यंत्रणेमध्ये, वास्तविक वेळेमध्ये 24x7 ट्रान्सफरची सुविधा देणाऱ्या व्हीपीए (व्हर्चुअल पेमेंट अॅड्रेस)चा वापर करून कोणत्याही स्मार्ट फोनद्वारे व्यवहार केले जाऊ शकतात. व्यक्तीला यूपीआय सक्षम केलेले बँकेचे अॅप डाऊनलोड करून, बँकेच्या तपशीलासह लॉग इन करणे गरजेचे असते.

अंतिम वापरकर्त्यांना यूपीआयचे लाभ:

- गोपनीयता-फक्त व्हर्चुअल पेमेंट अॅड्रेस शेअर करा व इतर कोणतीही संवेदनशील माहिती शेअर करू नका
- बहू उपयोगीता-कॅश ऑन डिलिव्हरी/ बिल स्प्लिट शेअरींग/ व्यापारी पेमेंट्स/ पैसे पाठवणे
- एक क्लिक 2 एफए- केवळ पिन प्रविष्ट करून व्यवहार अधिकृत करा
- विविध इंटरफेसमध्ये काम करते-पेमेंटची विनंती ही वेब इंटरफेसवर तयार केली जाते, जी मोबाईल इंटरफेस (अॅप) वर अधिकृत केली जाते.
- 24x7 उपलब्धता व ग्राहक त्याच्या वैयक्तिक डिव्हाइसवर व्यवहार करू शकतो.
- अधिक माहितीसाठी, लिंक पहा: <https://www.npci.org.in/product-overview/upi-product-overview>

युपीआय 2.0



ही युपीआय यंत्रणेची नवीन आवृत्ती आहे, जी वापरकर्त्यांना त्यांची ओव्हरड्राफ्ट खाती युपीआय हॅन्डलशी लिंक करण्यास सक्षम बनवते.

वापरकर्ते विशिष्ट व्यापाऱ्यासाठी आदेश जारी करून पूर्व-अधिकृत व्यवहारही करू शकतात.

युपीआय 2.0 आवृत्तीमध्ये व्यवहारांसाठीची पावती पाहणे व संग्रहित करण्याचे वैशिष्ट्य असते.

अपघात किंवा गंभीर आजारपणासाठी बऱ्याच व्यक्तींनी काहीही नियोजन केलेले नसते. या गोष्टी तुमच्यासोबत घडण्याची शक्यता सदैव असते. अनेक लोक उतरवण्याची गरज असलेला विमा उतरवणे पुढे ढकलतात. पण अपघात होत असतात. फक्त घटना घडल्यानंतरच, आपल्याला आपण संरक्षणासाठी विमा घ्यायला हवा होता हे समजते. विमा हे आर्थिक नुकसानीपासून संरक्षणाचे साधन आहे व आकस्मिक किंवा अनिश्चित नुकसानीच्या जोखमीविरुद्ध संरक्षणासाठी ते दिले जातात.



विम्याचे व्यापकपणे दोन श्रेणींमध्ये वर्गीकरण केले जाते:

1. जीवन विमा
2. सामान्य विमा

1. जीवन विमा

जीवन विमा हा तुमचा मृत्यू झाल्यानंतर तुमच्या लाभार्थ्याला वित्तीय प्रदान पुरवते. जेव्हा तुम्ही जीवन विमा पॉलिसी खरेदी करता, तेव्हा तुम्ही लाभार्थ्याचे नाव देता. सामान्यतः तुमच्या कुटुंबाचे रक्षण करण्यासाठी तुमच्या वार्षिक उत्पन्नाच्या 7 ते 10 पट मूल्य संरक्षणासह विमा उतरवण्याची शिफारस केली जाते.

जीवन विम्याचे प्रकार

टर्म इन्शुरन्स: हा निश्चित कालावधीसाठी सक्रिय असतो व पॉलिसी कालावधीदरम्यान तुमच्या जीवनाशी संबंधित दुर्दैवी घटना घडल्यास, तुमच्या नामनिर्देशित व्यक्तीला 'हमी दिलेली रक्कम' मिळते. यामध्ये प्रिमियम परत केले जात नाही, पण हे जोखीम चांगल्याप्रकारे शमवते.

एन्डॉवमेंट इन्शुरन्स: विशिष्ट कालावधीनंतर किंवा मृत्यू झाल्यानंतर मोठी रक्कम देण्यासाठी तयार केलेला जीवन विमा करार. विशिष्ट वयोमर्यादेसाठी सामान्य मुदतपूर्ती या दहा, पंधरा किंवा बारा वर्षांच्या असतात.

होल लाईफ: कायमच्या जीवन विम्याचे प्रकार जे तुम्ही जोपर्यंत प्रिमियम देता तोपर्यंत प्रभावी राहतात.

युनिट लिंक्ड इन्शुरन्स: विमा व गुंतवणूक वाहनाचे एकत्रिकरण, पॉलिसीधारकाद्वारे प्रदान केलेल्या प्रिमियमचा भाग हा विमा संरक्षण पुरवण्यासाठी वापरला जातो व उर्वरित भाग हा समभाग व कर्ज ऐवजांमध्ये गुंतवला जातो.

2. सामान्य विमा

अशा उत्पादनांमध्ये पॉलिसीचा समावेश होतो ज्या व्यक्तींच्या जीवनाशी प्रत्यक्षपणे संबंधित नसतात. जसे अशा पॉलिसी पॉलिसीधारकाला संपत्ती आणि आरोग्याच्या जोखमीविरुद्ध संरक्षण देतात.

i) आरोग्य विमा



अलिकडे उपचाराचा खर्च अनेक पटींनी वाढला आहे. तुम्ही कुठे राहता यावर आधारित, डॉक्टरांना साधी भेट जरी दिली तर 300 ते 3000 रुपयांचा खर्च होतो. जर तुमच्या उपचारासाठी तुम्हाला रुग्णालयात राहावे लागणार असेल, तर तुम्हाला मोठे वैद्यकीय बिल येते जे तुमच्या बचतीवर मोठा परिणाम करते. असे वित्तीय धोके टाळण्यासाठी, आपण आपल्या स्वतःचा वैद्यकीय विमा उतरवावा. प्रत्येक विमा कंपनी वैद्यकीय विमा योजना ऑफर करते, ज्यामध्ये रुग्णाच्या उपचार खर्चासह मूलभूत वैद्यकीय निगाही समाविष्ट असते.

ii) गैर-आरोग्य विमा



a) वाहन/मोटर विमा

वाहन विमा (ज्याला मोटर इन्शुरन्स/ कार इन्शुरन्स/ ऑटो इन्शुरन्स म्हणूनही जाणले जाते) हा रस्त्यांवर धावणाऱ्या वाहनांसाठी उतरवलेला विमा असतो. कोणतीही कायदेशीर जबाबदारी आणि/किंवा वाहनाला झालेल्या अपघातामुळे झालेल्या नुकसानीविरुद्ध वाहन मालकाला संरक्षण पुरवणे हे याचे प्राथमिक उद्दिष्ट्य असते. वाहन विम्यासाठीचे संरक्षण दोन प्रकारचे असते:

मोटर तृतीय पक्ष (टीपी) दायित्व विमा: तृतीय पक्ष विमा ही नियामक आवश्यकता असते व रस्त्यावर धावणाऱ्या प्रत्येक वाहनाने हा विमा उतरवणे अनिवार्य असते. वाहनाचा मालक हा सार्वजनिक ठिकाणी वाहनाच्या वापराने किंवा त्यामधून उद्भवलेल्या तृतीय पक्षाच्या जीवनाला किंवा मालमतेच्या हानीसाठी कायदेशीररित्या जबाबदार असतो. सार्वजनिक ठिकाणी विम्याशिवाय मोटर वाहन चालवणे हा दंडपात्र गुन्हा आहे. विमाकृत व्यक्ती कायदेशीररित्या जबाबदार असेल अशाप्रकारे इतरांच्या मालमतेचे नुकसान झाले किंवा अपघातामुळे इतर व्यक्तीला दुखापत झाली किंवा त्याचा मृत्यू झाला तर विमा पॉलिसीमध्ये यासाठी संरक्षण मिळते.

भारत शासनाच्या विमा योजनांची उदाहरणे

मोटार स्वयं हानी (ओडी) विमा संरक्षण: यामध्ये विमाकृत वाहनामुळे झालेल्या अपघाती हानीचा समावेश होतो.

वरील पैकी एक किंवा दोन्ही संरक्षण आलेल्या पॉलिसी आहे. कशाचे संरक्षण मिळते हे समजून घेण्यासाठी तुमच्या पॉलिसीचे परिक्षण करणे महत्वाचे असते.

b) मालमत्ता विमा

मालमत्तेचा विमा हा सामान्य विम्याची अत्यंत व्यापक श्रेणी आहे आणि हे अशाप्रकारचे संरक्षण आहे जे तुम्हाला संरक्षित करायच्या मालमत्तेच्या प्रकारावर अवलंबून असते. अत्यंत प्रसिध्द मालमत्ता विमा म्हणजे मानक अग्निविमा पॉलिसी व ती आग आणि पूर, चक्रीवादळ, वादळ इ. सारख्या संबंधित संकटांविरुद्ध विमा संरक्षण पुरवते. अग्निविमा पॉलिसीअंतर्गत संरक्षित मालमत्तांचे भिन्न प्रकार म्हणजे घरे, कार्यालये, दुकाने, रुग्णालये, औद्योगिक/निर्माण जोखमी आणि यंत्र, संयंत्रे, उपकरणे व उपसाधनांसारखे घटक; कच्चा माल, प्रक्रियेमधील सामग्री, औद्योगिक जोखमीच्या आवाराबाहेरील संग्रहण जोखमी; औद्योगिक जोखमीच्या आवाराबाहेर स्थित टँक फार्म्स/गॅस धारक इ.

घर/घर धारकांचा विमा हा महत्वाचा असतो कारण तो व्यक्तीच्या घरासाठी हितकारक विमा संरक्षणाचे पॅकेज पुरवतो.

अशाचप्रकारे, **दुकानदारांची पॅकेज पॉलिसी** ही मोठ्या संख्येमधील दुकानदारांच्या सर्व विमायोग्य जोखमीचा विमा उतरवण्यासाठी तयार केलेली आहे. हे आग, भूकंप, वीज पडणे, पूर, चोरी इ. सारख्या विविध अपघाती घटनांविरुद्ध संरक्षण पुरवते. ही पॉलिसी इमारत, तिच्यामधील वस्तू, दुकानामध्ये ठेवलेले पैसे इ. साठी संरक्षण देते.

c) इतर विमा

प्रवास विमा

व्यापक प्रवास विमा पुरवतो:

- ❖ आपत्कालीन वैद्यकीय संरक्षण
- ❖ अनपेक्षित रद्दीकरण किंवा तुमच्या सहलीचा कालावधी कमी करावा लागल्यामुळे झालेले नुकसान
- ❖ मृत्यू आणि अपंगत्व संरक्षण
- ❖ वैयक्तिक जबाबदारीचे संरक्षण
- ❖ लगेज संरक्षण

गट विमा

यामध्ये निश्चित लोकांच्या गटाचा समावेश होतो, उदाहरणार्थ समुदायाचे किंवा व्यावसायिक संघटनेचे सदस्य, किंवा विशिष्ट नियोक्त्याचे कर्मचारी

पिक विमा

दुष्काळ, पूर, इतर नैसर्गिक आपत्ती व कीटकांचा प्रादुर्भाव इ. मुळे पिकांची हानी किंवा नुकसान झाल्यास ही शेतकऱ्यांना विमा संरक्षण पुरवतो.

प्रधान मंत्री सुरक्षा विमा योजना (पीएमएसबीवाय)

- ❖ 18 ते 70 वयोगटामधील बँक खातेधारकांना 2 लाखांपर्यंत अपघाती विमा संरक्षण पुरवते
- ❖ ऑटो-डेबिट सुविधेद्वारे बँक खात्यामधून रु.12/- इतका निश्चित वार्षिक प्रिमियम वजा केला जातो
- ❖ व्यक्ती हे केवळ बँक बचत खात्यासोबत योजनेमध्ये सहभागी होण्यास पात्र असू शकतात
- ❖ हा विमा अपघातामुळे कायमच्या व अंशतः अपंगत्वासाठी संरक्षण देतो

प्रधान मंत्री जन आरोग्य योजना (पीएमजेएवाय)-आयुष्यमान भारत

- ❖ ही गरिबांना, वंचित ग्रामीण कुटुंब व शहरी कामगारांच्या कुटुंबाच्या ओळखलेल्या व्यावसायिक श्रेणीला लक्ष्य करून आरोग्य निगा सुविधा पुरवते
- ❖ कुटुंबाचा आकार, वय किंवा लिंग यावर कोणतीही मर्यादा नाही
- ❖ रुग्णवसनाच्या बाबतीत कुटुंबाला उपचारासाठी कोणताही पैसा देण्याची गरज नसते(<https://www.pmjay.gov.in>)

प्रधान मंत्री फसल विमा योजना (पीएमएफबीवाय)

- ❖ विम्याद्वारे पिकामध्ये आलेल्या अपयशापासून शेतकऱ्यांना संरक्षण देण्याकडे पिक विमा योजना उद्देशित आहे
- ❖ ही योजना शेतकऱ्यांचा जोखमीच्या व्यापक श्रेणीविरुद्ध विमा उतरवते- दुष्काळ, कोरडे हवामान, पूर, जलप्रलय, कीटक आणि आजार, भूस्खलन, नैसर्गिक आग व वीज पडणे, गारा पडणे, चक्रीवादळ, तुफान इ.
- ❖ ही योजना कापणीनंतरच्या 14 दिवसांपर्यंत नुकसानीसाठी विमा संरक्षण देते (<https://pmfby.gov.in>)

प्रधान मंत्री जीवनज्योति विमा योजना (पीएमजेजेबीवाय)

- ❖ 18 ते 50 वयोगटामधील बँक खातेधारकांना (बचत बँक खाते) 2 लाखांपर्यंत विमा संरक्षण पुरवते
- ❖ ऑटो-डेबिट सुविधेद्वारे बँक खात्यामधून रु. 330/- इतका निश्चित वार्षिक प्रिमियम वजा केला जातो
- ❖ (<https://financialservices.gov.in/insurance-divisions>)

दावा करणे

जेव्हा तुमची बाईक चोरीला जाणे किंवा तुमचा अपघात होणे यासारखी वाईट घटना घडते, तेव्हा ही दावा करण्याची वेळ असते.

जेव्हा तुम्ही दावा करता, तेव्हा तुम्ही अधिकृतपणे विमा कंपनीला तुमच्या विमा पॉलिसीच्या अटीनुसार झालेल्या नुकसानीचे प्रदान तुम्हाला करण्याचे विचारता.

तुमचा विमा ब्रोकर, एजंट किंवा कंपनीशी शक्य तितक्या लवकर संपर्क साधा. कारण बहुतांश कंपन्यांची दावा सुपुर्द करण्यासाठी वेळ मर्यादा असते. आणखी तुमचा दावा सुपुर्द करताना सर्व सहाय्यक कागदपत्रे पुरवण्याचे लक्षात ठेवा

माँड्यूल 5

गुंतवणूक

गुंतवणूक करणे ही फायद्याची गोष्ट ठरू शकते जी तुम्हाला तुमची वित्तीय ध्येय पूर्ती करण्यास मदत करू शकते; तरीही, गुंतवणूक करणे हे जटिल असू शकते आणि त्यासोबत जोखमही येते. योग्य ज्ञानासोबत, तुम्ही जी सोयीचे वाटेल अशी जटिलता आणि जोखमीची पातळी निवडू शकता.

मुख्य घटक

तुम्हाला प्रत्येक गुंतवणूकीविषयी परतावा, जोखीम व रोखीमध्ये रूपांतर करण्याची सुलभता या किमान तीन घटकांविषयी माहिती असायला हवी.



परतावा हा गुंतवणूकदाराला गुंतवणूकीवर मिळणारा नफा असतो. तो दोन भिन्न स्वरूपांत असतो: उत्पन्न किंवा भांडवल लाभ.

जोखीम म्हणजे अनिश्चितता. तुमची गुंतवणूक उच्च परतावा देईल किंवा नाही हे तुम्हाला माहित नसते किंवा तुम्ही तुमचा पैसाही गमावू शकता. जोखीम आणि परतावा हे दोन्ही हात हात जातात याचा अर्थ तुमच्या गुंतवणूकीवर उच्च परतावा मिळवण्यासाठी तुमचे अधिक जोखमीला अनावरण होईल.



रोकडीमध्ये रूपांतरण करण्याची क्षमता ही वर्तमान बाजार किमतीवर किंवा त्या नजीक गुंतवणूकीचे रोखीत रूपांतर करणे किंवा विक्री करण्याची क्षमता असते. ती गुंतवणूकीच्या मूल्यावर परिणाम करते. लिस्टेड भाग आणि सरकारी बॉन्ड्स हे रोकडीमध्ये सहज रूपांतरीत करता येतात, कारण तुम्ही त्यांची सहजपणे विक्री करू शकता.

गुंतवणूक करण्याची ध्येये

तुमची गुंतवणूकीची ध्येये ही तुम्ही कोणत्या टप्प्यामध्ये आहात यावर अवलंबून असतात (विद्यार्थी, कर्मचारी, निवृत्त इ.). तुमची गुंतवणूकीची ध्येये ही इतरांहून भिन्न असतील, आणि तुम्ही जीवनामध्ये जसे पुढे जाता तशी तुमची ध्येये बदलतात. सामान्यतः, तुमची एकाचवेळी विविध प्रकारची ध्येये असू शकतात. तुम्ही मूल्यामध्ये दीर्घकालीन वृद्धीकडे पाहत असाल व तुम्हाला आपत्काळासाठी सुरक्षित व परिवर्तनशील निधीही हवा असेल. प्रत्येक घराची विविध उद्दिष्ट्ये असतात व त्या प्रत्येकासाठी भिन्न गुंतवणूक धोरणाची गरज असते.

वैयक्तिक घटकांचा गुंतवणूकीच्या निवडींवर कसा परिणाम होतो हे पाहण्याची सोपी पध्दत म्हणजे तुम्ही तुमच्या ज्या जीवनाच्या टप्प्यामध्ये आहात, टप्प्याविषयी विचार करणे.

टप्पा 1



जर तुम्ही तरुण असाल, तर तुम्ही अधिक जोखीम घेऊ इच्छित असू शकता कारण तुम्ही दीर्घकाळासाठी नियोजन करत असता. जर गुंतवणूकीचे मूल्य खाली गेले, तर तुमच्याकडे ती पुन्हा मिळवण्यास वेळ असतो आणि तुमची गुंतवणूक दीर्घकाळानंतर वाढूही शकते.

टप्पा 2



जर तुम्ही नवीन कुटुंब सुरू करत असाल, तर तुम्हाला सुरक्षा पुरवावी लागते. तुम्ही दीर्घकाळासाठी नियोजन करत असता, पण तुम्हाला लघु कालावधी बचत ध्येये आणि आपत्काळासाठी क्वी कुटुंबाचे घर म्हणून मोठी खरेदी करण्यासाठी तुमच्या पैशामधील काही भाग ठेवणे गरजेचे असते.

टप्पा 3



जर तुमचे कुटुंब अधिक दुसऱ्यावर अवलंबून नसेल, तर तुम्हाला लघु-कालीन बचतीची गरज नसते आणि तुम्ही तुमच्या निवृत्तीसाठी अधिक बचत करू शकता. गुंतवणूकीसाठी रोख उपलब्ध असल्यास तुम्ही तुमच्या कमाईच्या वर्षांच्या शिखरावर असता, पण तुम्ही कोणत्याही जोखमीमध्ये तुमचा पैसा गुंतवण्याची तुमची इच्छा नसते.

टप्पा 4



तुम्ही एकदा निवृत्त झाले, तर तुमचे सार्वजनिक किंवा खाजगी निवृत्तीवतन सारख्या लाभामध्ये भर म्हणून तुम्ही नियमित, विश्वसनीय उत्पन्न पुरवण्यासाठी तुमच्या गुंतवणूकीवर अवलंबून असू शकता.

चलन फुगवटा आणि त्याचा गुंतवणूकीवर होणारा परिणाम

चलन फुगवटा म्हणजे वस्तू आणि सेवांच्या किमती वाढणे. कालांतराने, जशा वस्तू व सेवांच्या किमती वाढतात, वस्तू व सेवा खरेदी करण्याची एक रूपया किंवा रु. 100 या पैशांच्या एककाची क्षमता घटते. इतर शब्दांमध्ये, पैशांची खरेदीक्षमता कमी होते. वित्तीय नियोजनादरम्यान तुमच्या गुंतवणूकीवर चलनवाढीचा परिणाम लक्षात घेणे महत्वाचे असते.

चलन फुगवटाचा माझ्या गुंतवणूकीच्या निर्णयावर कसा परिणाम होतो?

पाच वर्षांपूर्वी वडा पावची किंमत रु. 5/- होती, आता त्याची किंमत रु. 10/- आहे. किमतीमध्ये झालेली वाढ ही उच्च प्रमाण किंवा चांगल्या गुणवत्तेमुळे झालेली नाही, पण घटकांच्या किमतीवर झालेल्या चलन फुगवटाच्या परिणामामुळे होते.

पैशांचे वेळ मूल्य: वेळेच्या संदर्भात पैशांच्या मूल्यामधील बदल हा पैशांच्या वेळ मूल्याची संकल्पना पुढे आणते. वर्तमान वेळी उपलब्ध असलेला पैसा हा त्याच्या संभाव्य क्षमतेमुळे भविष्यामध्ये सारख्या रकमेहून अधिक मूल्याचा असतो



वैविध्यता सर्व अंडी एकाच टोपलीत टाकणे ही चांगली गोष्ट नसते. जर



तुम्ही तुमचा पैसा विविधप्रकारच्या गुंतवणूकीमध्ये टाकला आणि एक किंवा दोन मध्ये पैसा गमावला, तर तुमच्या इतर गुंतवणूकीवर लाभही होऊ शकतो. याला वैविध्यता असे म्हणतात. ही तुम्ही गुंतवणूक करत असताना जोखीम कमी करण्याची पध्दत असते.

रोखे बाजारामधील गुंतवणूक

रोख्यांचे व्यापकपणे दोन प्रकारांत वर्गीकरण केले जाते: भाग व ऋण. रोख्यांची विक्री रोखबाजारात केली जाते.

प्राथमिक बाजार: कंपनी पहिल्यांदा रोखे प्रत्यक्ष जारी करते उदा. आयपीओ (आरंभिक सार्वजनिक ऑफर)

दुय्यम बाजार: स्टॉक एक्सचेंजेसमध्ये रोख्याचे ट्रेडिंग उदा. बीएसइ, एनएसइ इ.

तुमच्या क्लॉटला जाणा (केवायसी): सेबीने सर्व रोखे बाजार (सिक्क्युरिटीज मार्केट) गुंतवणूकदारांसाठी केवायसी (तुमच्या क्लॉटला जाणा) आवश्यकता निर्दिष्ट केलेल्या आहेत. सेबीला ऑनलाईन केवायसी (इ-केवायसी) ची सुविधा देणाऱ्या तांत्रिक नवकल्पनांचा वापर करण्याची परवानगी आहे. तंत्रज्ञानाचा उपयोग केल्यास त्यामुळे गुंतवणूकदार हे मध्यस्थाच्या कार्यालयाला भौतिक भेट दिल्याशिवाय केवायसी पूर्ण करू शकतात.

भाग

भाग हा कंपनीचा भाग असतो, ज्याला स्टॉक किंवा शेअर म्हणूनही जाणले जाते. जेव्हा तुम्ही कंपनीचे शेअर्स खरेदी करता, तेव्हा त्या कंपनीचा भाग तुमच्या मालकीचा असतो व जेव्हा कंपनीला नफा होतो तेव्हा तुम्ही नफ्याच्या वाट्याची अपेक्षा करू शकता. सार्वजनिक/लिस्टेड कंपन्यांसाठी, हे शेअर्स स्टॉक एक्सचेंजेसमध्ये ट्रेड केले जातात ज्यामुळे भागांची खरेदी विक्रीची सुविधा मिळते, त्यामुळे बाजारपेठ पुरवली जाते. भागांमध्ये गुंतवणूक करणे हे जोखमीचे असते व यामध्ये इतर गुंतवणूकीहून अधिक पैसे गुंतवावे लागतात.

कर्ज रोखे

कर्ज रोख हे बॉन्ड, कर्जरोखे, प्रॉमिसरी नोट इ. सारखे ऐवज असतात ज्याची रक्कम, मुदतपूर्ती तारीख निश्चित असते व याचा व्याजदरही विशिष्ट असतो. हे बहुधा कोणत्याही भागांपेक्षा अधिक जोखमीचे असतात. जेव्हा कंपनी किंवा सरकारी एजंसी कर्ज घेण्याचा निर्णय घेते, तेव्हा तिच्याकडे दोन विकल्प असतात. पहिला म्हणजे बँकेकडून वित्त मिळवणे, दुसरा म्हणजे भांडवल बाजारामध्ये गुंतवणूकदारांना कर्जरोखे जारी करणे. याला कर्ज जारीकरण असे म्हणतात.

म्युच्युअल फंड्स

म्युच्युअल फंड हे अनेक गुंतवणूकदारांकडून निधी संकलित करते व भाग, बॉन्ड्स, लघू कालावधी पैसे-बाजार ऐवज, इतर रोखे किंवा मालमत्ता, किंवा या गुंतवणूकींच्या काही एकीकरणांमध्ये गुंतवते. म्युच्युअल फंडाच्या मालकीच्या एकीकृत धारणेला त्यांचा पोर्टफोलिओ म्हणून जाणले जाते. प्रत्येक

एकक हे निधी धारणेची गुंतवणूकदाराची प्रमाणातील मालकी व ती धारणा निर्माण करत असलेले उत्पन्न दर्शवते.

पध्दतशीर गुंतवणूक योजना (एसआयपी): जेव्हा निश्चित वेळ अंतराळामध्ये निश्चित रक्कम ही म्युच्युअल फंडामध्ये गुंतवली जाते, तेव्हा त्याला एसआयपी असे म्हणतात, जी आता ट्रेड होणारी भविष्यातील गुंतवणूक बनत चालली आहे.

इक्वीटी लिंकड बचत योजना (इएलएसएस): या म्युच्युअल फंड गुंतवणूक योजना तुम्हाला आयकरामध्ये बचत करण्यास मदत करतात (गुंतवणूकदारांना विशिष्ट रोख्यांमध्ये रु. 1.5 लाखांपर्यंत गुंतवणूक करू देते व त्यांच्या करपात्र उत्पन्नामधून याच्या वजावटीचा दावा करू देते)

गोल्ड इटीएफ: गोल्ड इटीएफ, किंवा एक्सचेंज ट्रेडेड फंड, हा कमोडीटी-आधारित म्युच्युअल फंड असतो जो सोन्यासारख्या मालमतांमध्ये गुंतवणूक करतो. हे एक्सचेंज ट्रेडेड फंड्स वैयक्तिक भागासारखे प्रदर्शन करतात आणि तशाचप्रकारे स्टॉक एक्सचेंजमध्ये ट्रेड केले जातात.

सॉवरेन गोल्ड बॉन्ड्स (एसजीबी):

हे सोन्याच्या ग्रॅम्समध्ये नामांकित सरकारी रोखे असतात. हे भौतिक सोने धारण करण्याला पर्यायी असतात. गुंतवणूकदारांना रोखीमध्ये जारी रक्कम प्रदान करावी लागते आणि मुदतपूर्तीवर बॉन्ड्स हे रोखीसाठी सोडवून घेतले जाऊ शकतात. बॉन्ड हे भारत सरकारच्यावतीने रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडियाद्वारे जारी केले जातात.

रिअल इस्टेट इन्व्हेस्टमेंट ट्रस्ट (आरइआयटी): आरइआयटी या अशा संस्था असतात ज्यांच्या रिअल इस्टेट क्षेत्रामध्ये मालकीच्या मालमता असतात व त्या त्यांच्या विकासासाठी निधीकरण करतात. यामुळे गुंतवणूकदारांना स्वतः कोणत्याही मालमता खरेदी केल्या, व्यवस्थापित केल्या किंवा वित्त पुरवल्याशिवाय रिअल इस्टेट गुंतवणूकीमधून लाभांश कमवता येतो.

सरकारी योजनांमध्ये गुंतवणूक

- राष्ट्रीय बचत प्रमाणपत्रे (एनएससी)
- पोस्ट ऑफिस बचत/आरडी खाते
- सार्वजनिक भविष्य निर्वाह निधी (पीपीएफ)
- किसान विकास पत्र (केव्हीपी)
- ज्येष्ठ नागरिक बचत योजना (एससीएसएस)
- ❖ सुरक्षित आणि निश्चित परताव्याची अपेक्षा असलेल्या गुंतवणूकदारांना या योजनांची शिफारस केली जाते.
- ❖ वित्त मंत्रालयाच्या मंजूरीसह या योजनांचे व्याज दर हे दर तीन महिन्यांनी सूचित केले जातात.
- ❖ पोस्ट ऑफिस योजना या गुंतवलेल्या पूर्ण रकमेवर पूर्ण हमी देते, त्यामुळे यांना अगदी सुरक्षित मानले जाते.
- ❖ अधिक माहितीसाठी, लिंक पहा

<https://www.indiapost.gov.in/Financial/pages/content/post-office-saving-schemes.aspx>

सुकन्या समृद्धी योजना (एसएसवाय)

एसएसवाय ही मुलींच्या लाभासाठीची सरकार समर्थित बचत योजना आहे. ही 10 वर्षांखालील मुलींच्या पालकांद्वारे उघडली जाऊ शकते. पालक हे मुलींसाठी अशी दोन खाते उघडू शकतात (त्यांना दोन मुलींहून अधिक मुली असतील तर ते तिसरे/चौथे खाते उघडू शकत नाहीत). या खात्यांचा कालावधी 21 वर्षांचा किंवा 18 वर्षांनंतर मुलीचे लग्न होईपर्यंत असतो.

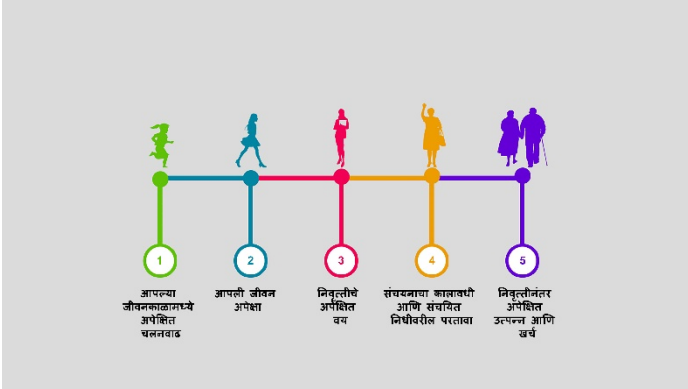
मॉड्यूल 6

निवृत्ती आणि निवृत्तीवेतन

तुमच्या पूर्ण व उत्पादक कार्यकारी जीवनांतर, तुम्हाला आरोग्यदायी, सक्रिय आणि सुरक्षित निवृत्तीची अपेक्षा असते. तुम्ही लवकर निवृत्त झाला असाल किंवा तुमच्या ज्येष्ठ वर्षांमध्ये चांगले काम करत असाल, तुम्हाला तुमच्या नंतरच्या जीवनामध्ये आर्थिकरित्या सुरक्षित होण्याची इच्छा असते. तुमच्याकडे निवृत्तीसाठी पुरेसा पैसा आहे का?

जर तुम्ही बहुतांश भारतीयप्रमाणे असाल, तर तुमची तरुणपणामधील आणि मधली वर्षे ही तुमचा वेळ व वित्तवाव असंख्य मागण्यांनी वेढलेली असतात: मुलांना वाढवणे, घर खरेदी करणे आणि त्याची देखभाल करणे, सण साजरे करणे. तुमच्याकडे निवृत्तीविषयी विचार करण्यासाठी वेळ नसतो, किंवा तुम्हाला नंतरसाठी पैसे बाजूला काढणे कठीण जाते.

निवृत्ती नियोजनासाठी लक्षात ठेवायचे मुद्दे



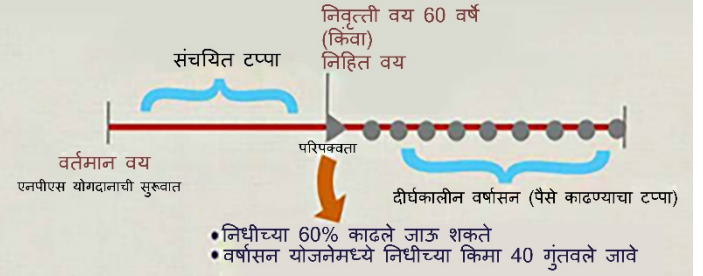
चलन फुगवटा म्हणजे ग्राहक वस्तू आणि सेवांच्या किमतीमधील वाढ असते. हे दोन प्रकारे निवृत्तीच्या गरजांवर परिणाम करते. तुम्ही खरेदी करत असलेल्या वस्तूंचा खर्च वाढतो ज्याचा अर्थ सारख्या प्रमाणात माल खरेदी करण्यासाठी तुम्हाला अधिक प्रदान करावे लागते. दुसरे म्हणजे चलन फुगवट्यामुळे तुमच्या बचतीचे मूल्यही कमी होते. दीर्घकाळ जगण्याची (वाढती जीवन अपेक्षा) जोखीमही लक्षात घ्यायला हवी. 60 वर्षांवरील जीवनाची अपेक्षा वाढत आहे आणि त्यामुळे निवृत्तीनंतरच्या जीवनाची काळजी घेण्यासाठी आणि सारखे जीवनमान राखण्यासाठी जास्त तरतूद करणे आवश्यक असते. तुम्ही तुमचा निवृत्ती निधी निर्माण करताना हे लक्षात घ्यायला हवे.

राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन यंत्रणा

जेव्हा लोकांकडे उत्पन्नाचा नियमित स्रोत नसतो तेव्हा वृद्धापकाळादरम्यान आर्थिक सुरक्षा स्थिरता पुरवण्यासाठी भारत सरकारद्वारे सुरु केलेली व पीएफआरडीएद्वारे नियमित केलेली निश्चित योगदान निवृत्ती योजना म्हणून एनपीएस ला लक्षात घेतले जाते. ही योजना ऐच्छिक असते आणि 18 आणि 65 वयोगटामधील देशाच्या सर्व नागरिकांसाठी खुली असते. एनपीएसचे सदस्यत्व घेतल्यास तुम्ही तुमच्या कार्यकारी जीवनादरम्यान पध्दतशीरपणे बचत करू व गुंतवणूक करू शकाल. योजनेचे सदस्यत्व घेण्यासाठी दर वर्षी रु. 500 ची किमान गुंतवणूक करणे आवश्यक असते. जेव्हा तुम्ही निवृत्त होता, सामान्यतः वयाच्या 60 वर्षांनंतर, तुम्हाला एकरकमी तुमच्या पैशांचा भाग मिळतो व उर्वरित भाग हा तुम्हाला मासिक आधारावर निवृत्तीवेतन पुरवण्यासाठी तुमच्या पसंतीच्या कोणत्याही वर्षासन योजनेमध्ये गुंतवला जातो.

एनपीएसमधील तुमची गुंतवणूक, ही काही प्रमाणात, आयकरामधून सूट दिलेली असते.

एनपीएस कसे काम करते?



एनपीएस हे विविध मालमत्ता वर्गाचे एकीकरण पुरवते म्हणजेच मालमत्ता, कॉर्पोरेट कर्ज, शासकिय रोखे व पर्यायी गुंतवणूक वर्ग. त्यामुळे, गुंतवणूकदारांना त्यांच्या गुंतवणूकीमध्ये भागंडवल गुंतवण्यास मदत होते. आणखी, ज्या सदस्यांना गुंतवणूक व मालमत्ता वाटपाचे ज्ञान व समज मर्यादित असते, ते यांपैकी कोणत्याही तीन जीवन चक्र निधीचा विकल्प निवडू शकतात (कन्जर्व्हेटिव्ह, मॉडरेट व अॅग्रेसिव्ह) जे सदस्याच्या वयाच्या आधारावर पूर्व-निर्धारित पध्दतीने, मालमत्ता वर्गादरम्यान मालमत्तांचे वितरण करून स्वयंचलित वैविध्य पुरवते.

खालील 3 अटींवर एनपीएसमधून बाहेर पडण्यास परवानगी असते:

- एनपीएस सदस्याची सेवानिवृत्ती झाल्यास
- अकाली मृत्यू झाल्यास
- एनपीएस सदस्याचा मृत्यू झाल्यास.

अधिक माहितीसाठी <https://www.pfrda.org.in> ला भेट द्या

अटल पॅन्शन योजना (एपीवाय)



भारत सरकार हे असंघटीत व काम करणाऱ्या गरीबांच्या वृद्धापकाळामधील उत्पन्न सुरक्षेविषयी विचार करत होते व ती त्यांना त्यांच्या निवृत्तीसाठी बचत करण्यास प्रोत्साहन देणे व सक्षम बनवण्यावर केंद्रीत आहे. 18 व 40 वर्षादरम्यानचा भारताचा कोणताही नागरिक 60 वयवर्षांनंतर दर महिन्याला 1000 ते 5000 रुपये इतके हमीपूर्ण किमान निवृत्तीवेतन मिळवण्यासाठी एपीवायमध्ये सहभागी होऊ शकतो. एपीवायमध्ये सहभागी होण्यासाठी तुमच्याकडे बचत बँक खाते असणे गरजेचे आहे. 1000 रुपयांचे निवृत्तीवेतन मिळवण्यासाठी 18 वर्षांमधील या योजनेमधील योगदान रु. 42 इतके कमी

आहे. हे योगदान वयानुसार वाढत असल्यामुळे, कमी वय असतानाच योजनेमध्ये सहभागी झालेले नेहमी लाभदायक असते.

जेव्हा तुम्ही एपीवायमध्ये सहभागी होता, जेव्हा वृद्धापकाळासाठी तयार असल्याची खात्री करता कारण ही योजना 60 वर्षे वय झाल्यानंतर तिप्पट लाभ पुरवते. सदस्याला त्याच्या/तिच्या जीवनकाळासाठी मासिक निवृत्तीवेतन उपलब्ध असते व सदस्याच्या मृत्यूनंतर, तिच रक्कम सदस्याच्या जोडीदाराला दिली जाते व सदस्य आणि जोडीदाराच्या मृत्यूनंतर, सदस्याचा 60 वर्षांपर्यंत संचयित निवृत्तीवेतन निधी, हा सदस्याच्या नामनिर्देशित व्यक्तीला परत केला जातो. सदस्याचा अकाली मृत्यू झाल्याच्या बाबतीत (60 वर्षांपूर्वी मृत्यू), सदस्याचा जोडीदार सदस्याच्या एपीवाय खात्यामध्ये योगदान देणे सुरू ठेवू शकतो किंवा एपीवाय खात्यामध्ये संचयित निधी काढून घेऊ शकतो.

अधिक माहितीसाठी <https://www.pfrda.org.in> ला भेट द्या.

विविध लक्षित गटांसाठी निवृत्ती वेतन योजना

भारत सरकारने असंघटीत कामगार, किरकोळ विक्रेते व विक्रेते (स्वयं-रोजगारीत कामगार) व भूधारक लघू व सिमांत शेतकरी अशा विविध लक्षित गटांसाठी निवृत्तीवेतन योजना सुरू केल्या आहेत.

i) प्रधान मंत्री श्रम योगी मान-धन (पीएम-एसवायएम) योजना.



ही असंघटीत कामगारांसाठी वृद्धापकाळामधील रक्षणासाठी ऐच्छिक आणि योगदान देणारी निवृत्तीवेतन योजना असते.

मुख्यतः घरातून काम करणारे कामगार, रस्त्यावरील विक्रेते, मिड-डे मिल कामगार, ओझे वाहणारे, वीट भट्टीमधील कामगार, चांभार, कचरा गोळा करणारे, घरगुती कामगार, धोबी, रिक्षा चालवणारे, भूमिहीन श्रमिक, स्वतःचे खाते असलेले कामगार, कृषी कामगार, बांधकाम कामगार, विडी कामगार, हातमाग कामगार, चामडे कामगार, मूक-बधिर कामगार व यांसारख्या इतर व्यवसाय करणारे ज्यांचे मासिक उत्पन्न रु. 15,000/- किंवा त्याहून कमी आहे व ते 18-40 वर्षांच्या प्रवेश वयोगाशी संबंधित आहेत त्यांचा समावेश असंघटीत कामगारांमध्ये होतो.

पीएम-एसवायएमच्या सदस्यांचे लाभ हे आहेत:

(i) **किमान हमी निवृत्तीवेतन:** पीएम-एसवायएम खाली प्रत्येक सदस्याला, 60 वर्षांचे वय गाठल्यानंतर दर महिन्याला रु. 3000/- इतके किमान हमीपूर्ण निवृत्तीवेतन मिळू शकते.

(ii) **कौटुंबिक निवृत्तीवेतन:** निवृत्तीवेतन मिळत असताना, जर सदस्याचे निधन झाले, तर लाभार्थ्याचा जोडीदार हा कौटुंबिक निवृत्तीवेतन म्हणून लाभार्थ्याद्वारे मिळवलेल्या निवृत्तीवेतनाच्या 50% निवृत्ती वेतन मिळण्यास जबाबदार असेल. कौटुंबिक निवृत्तीवेतन हे केवळ जोडीदाराला लागू असते.

(iii) **बाहेर पडणे व पैसे काढून घेणे (विड्रॉवल):** जर लाभार्थ्याने नियमितपणे योगदान दिले असेल व त्याचा कोणत्याही कारणाने मृत्यू झाला (60 वयवर्षांच्या आधी), तर त्याचा/तिचा जोडीदार हा नियमित योगदानाचे प्रदान करून योजनेमध्ये सहभागी होऊ शकतात व पुढे सुरू ठेवू शकतात किंवा बाहेर पडणे व पैसे काढून घेण्याच्या (विड्रॉवल) तरतूदीनुसार योजना समाप्त करू शकतात.

पीएम-एसवायएम ही 50:50 आधारावरील योगदानात्मक निवृत्तीवेतन योजना आहे जेथे लाभार्थ्याद्वारे वय-विशिष्ट निर्दिष्ट योगदान केले जाते आणि तितकेच योगदान केंद्र शासनाद्वारेही केले जाते. उदाहरणार्थ, जर व्यक्तीने योजनेमध्ये वयाच्या 29 व्या वर्षी प्रवेश केला, तर त्या व्यक्तीला 60 वय वर्षांपर्यंत दर महिन्याला रु. 100/- चे योगदान द्यावे लागते आणि केंद्रशासनाद्वारेही रु. 100/- इतक्या सारख्या रकमेचे योगदान दिले जाते.

ii) पीएमएलव्हीएमवाय (प्रधान मंत्री लघु व्यापारी मान-धन, योजना)

ही निवृत्तीवेतन योजना किरकोळ विक्रेते व व्यापारी (स्वयं-रोजगारीत कामगार) यांच्यासाठी वृद्धापकाळातील संरक्षणाची खात्री देते.

सर्व दुकानदार व स्वयं रोजगारीत व्यक्ती, तसेच 1.5 कोटींखालील जीएसटी उलाढाल आणि 18-40 वर्षांदरम्यानचे वय असलेले कोरकोळ विक्रेते, हे योजनेसाठी नोंदणी करू शकतात. योजनेखाली, लाभार्थ्याद्वारे 50% मासिक योगदान हे देय असते व तितकेच योगदान केंद्र सरकारद्वारे दिले जाते. सदस्याने 60 वर्षे इतके वय गाठल्यानंतर, ते महिन्याला रु. 3,000/- इतक्या किमान हमीपूर्ण निवृत्तीवेतनास पात्र असतात.

iii) प्रधान मंत्री किसान मान धन योजना (पीएमकेएमडीवाय)

ही निवृत्तीवेतन योजना देशामधील सर्व भूधारक लघू व सिमांत शेतकऱ्यांसाठी (एसएमएफ) वृद्धापकाळाच्या संरक्षणाची खात्री करते. 60 वयवर्षे गाठल्यानंतर देशामधील लघू व सिमांत शेतकऱ्यांना (एसएमएफ) ना रु. 3000 इतके किमान हमीपूर्ण निवृत्तीवेतन पुरवण्याकडे ही योजना उद्देशित असते.

इतर निवृत्तीवेतन योजना

भारतामध्ये, सरकारद्वारे प्रोत्साहन दिल्या जाणाऱ्या योजनांव्यतिरिक्त, काही सार्वजनिक क्षेत्र व खाजगी क्षेत्रामधील संस्थांद्वारेही निवृत्तीवेतन योजना ऑफर केल्या जातात. निवृत्ती नियोजनासह या निवृत्तीवेतन योजना, गुंतवणूकीच्या संधी व इतर अतिरिक्त लाभ पुरवतात. यांपैकी काही निवृत्तीवेतन योजना खालीलप्रमाणे आहेत:

i) युएलआयपी (युनिट लिंक्ड विमा योजना) सारख्या जीवन विमा संरक्षणासह असलेल्या निवृत्तीवेतन योजना या जीवन विमा व निवृत्तीवेतनाचे एकीकरण असतात.

ii) निवृत्तीवेतन निधी अभिमुख संकरीत म्युच्युअल फंड्स

iii) त्वरित वर्षासन योजना संपूर्ण जीवनामध्ये लगेचच वर्षासन निधीमध्ये रक्कम जमा केल्यानंतर नमूद केलेल्या रकमेचे वर्षासन प्रदान पुरवतात.

आजच्या जगामध्ये वित्तीय फसवणूक किंवा स्कॅम ही वाढती समस्या आहे. दर वर्षी आपण बेकायदेशीर योजनांमध्ये गुंतवणूक केल्यामुळे लोक त्यांचा सर्व पैसा गमावत असल्याच्या नव नवीन गोष्टी ऐकत असतो. पण यामुळे इतर लोक या योजनांच्या बळी पडणे थांबलेले नाही. असे कारण की गुन्हेगार हे फार कल्पक असतात व ते नवीन लोकांना शोधण्यासाठी युक्त्या बदलत असतात. तुम्ही या जोखमीबाबत जागरूक राहून तुमचा पैसा सुरक्षित ठेवू शकता. तुम्ही ग्रस्त असलेल्या कोणाला जाणता का?

फसवणूक किंवा स्कॅमविरुद्ध स्वतःचे रक्षण करण्याचा पहिला टप्पा म्हणजे फसवणूक किंवा स्कॅम म्हणजे काय व त्यांचे प्रकार कसे ओळखावे हे जाणून घेणे.

फसवणूक किंवा स्कॅमचे प्रकार

फसवणूक करणारे आणि स्कॅम करणारे लोक हे विविध पध्दतीने लोकांना लक्ष्य करतात: इमेलद्वारे आणि दूरध्वनीवरून किंवा जेव्हा ग्रस्त लोक गुंतवणूक करत असतात त्यावेळी वैयक्तिक माहिती चोरतात.



मास मार्केटींग फसवणूक

तुम्हाला कायदेशीर कंपनीकडून आला सारखा दिसणारा फसवा इमेल प्राप्त होतो, जो तुम्हाला खोटे व वेबसाइटवर नेणार्या लिंकवर क्लिक करायला सांगतो. सुरक्षित रहा, तुम्ही कंपनीचे अस्तित्व सत्यापित करू शकत नाही तोपर्यंत फोनवर कधीही गुंतवणूक, दान किंवा खरेदी करू नका.



गुंतवणूक फसवणूक

काही लोक तुम्हाला व्यवसायामध्ये गुंतवणूक करण्यासाठी किंवा विक्रीसाठी माल खरेदी करायला सहभागी करून घेतात. तुम्ही नवीन सदस्यांना भरती करणे अपेक्षित असते. थोड्यावेळानंतर, नवीन लोक सहभागी व्हायचे थांबतात. तेव्हाच प्रयत्न पळून जातात आणि तुमचा पैसा त्यांच्यासोबत घेऊन जातात.

लॉटरी स्कॅम

"अनकिरन तुम्ही लॉटरीमध्येपहोण्यासाठी बक्षीय जिंको असे! दुसऱ्या तुमचा बक्षीयिगर युवा करतय्यासाठी अल्प वृत्त क्वि कर प्लेन करण्याची गात्र आहे, कायदेशीर व्हरणा तुमचे बक्षीय घेण्यासाठी तुमच्यावर वृत्त जबरन नाही.



क्रेडिट आणि डेबिट कार्ड फसवणूक

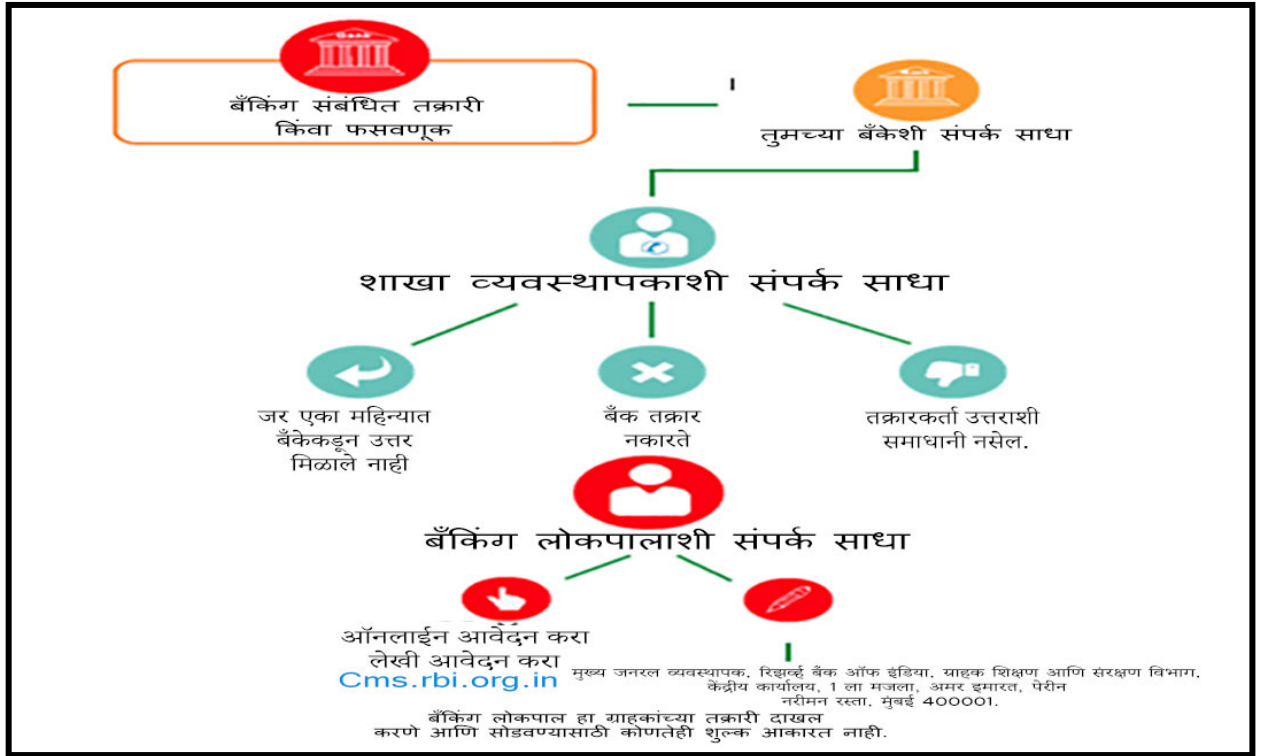
जेव्हा इतर कोणीतरी तुमच्या परवानगीशिवाय तुमचे कार्ड, काडची माहिती किंवा वैयक्तिक ओळख क्रमांक (पिन) वापरते तेव्हा क्रेडिट कार्ड आणि डेबिट कार्डची फसवणूक होते. कधीही कोणासोबतही तुमचा पिन शेअर करू नका.



संबंध फसवणूक

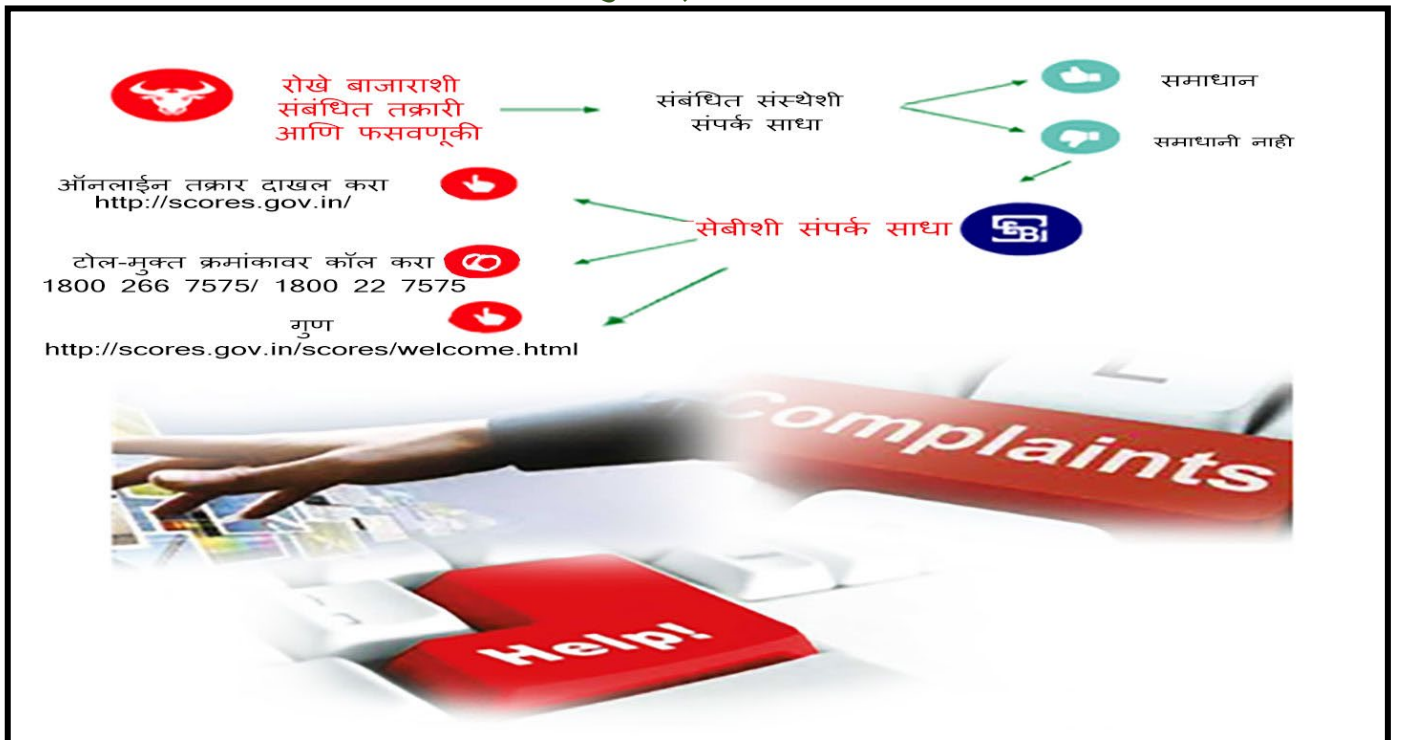
फसवणूक करणारे तुम्ही धार्मिक किंवा सामाजिक संघटनांसारख्या सामाजिक उपक्रम शेर करणार्या लोकांचा भाग असाल तर फसवणूक करणारे आणखी सहजपणे तुमचा विश्वास मिळवू शकतात. स्कॅमर्स हे गुंतवणूकदारांना गोष्टी घ्या इतरत्र न करण्याचे सांगू शकतात.

बँकिंग-आरबीआय



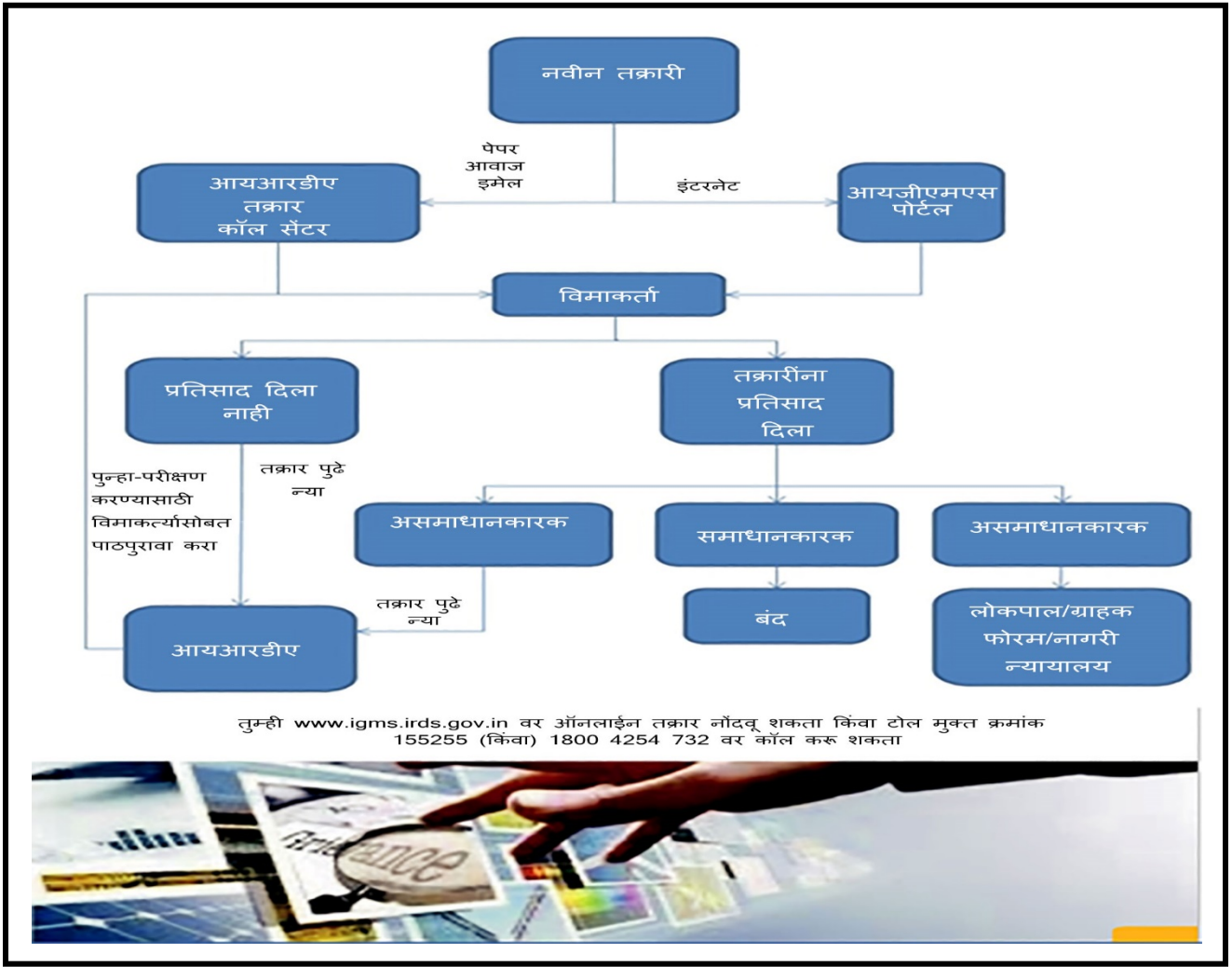
सीएमएस-तक्रार व्यवस्थापन यंत्रणा

गुंतवणूक-सेबी



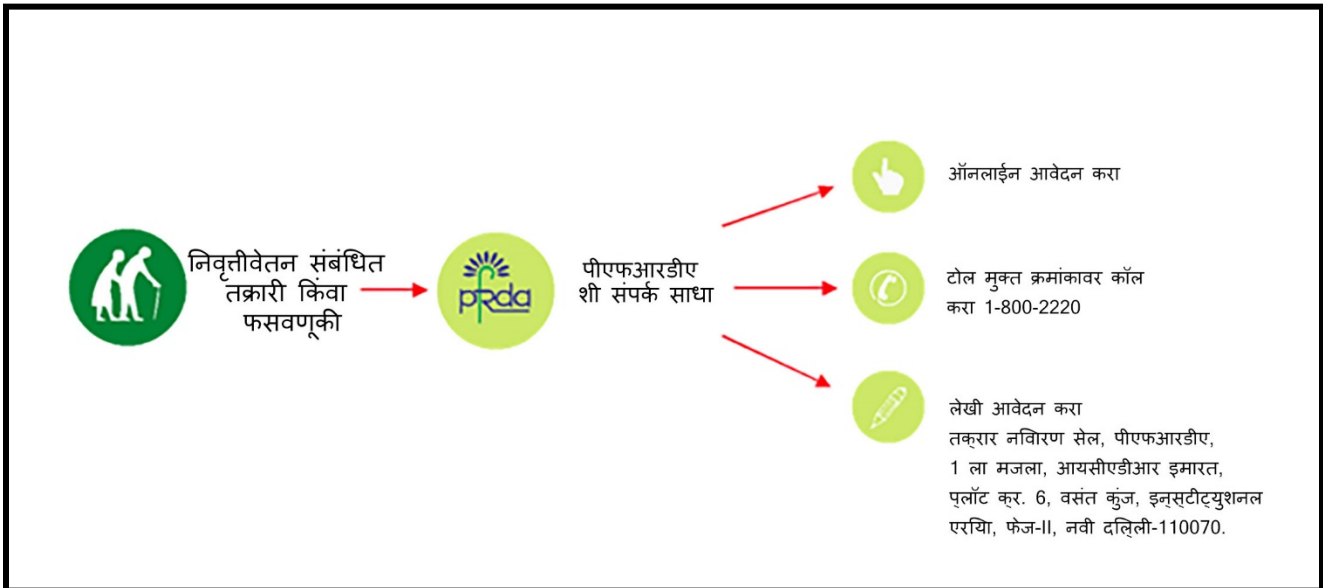
स्कोअर्स-सेबी तक्रार निवारण यंत्रणा

विमा-आयआरडीएआय



आयजीएमएस-एकिकृत तक्रार व्यवस्थापन यंत्रणा

निवृत्तीवेतन



एनसीएफइ-वित्तीय शिक्षण प्रमुख कार्यक्रम

वित्तीय शिक्षणाच्या आमच्या कार्यक्रमांमध्ये लोकसंख्येच्या भिन्न वयोगटांना लक्षात घेऊन समाजाच्या सर्व विभागांचा समावेश होतो.

शालेय शिक्षक व विद्यार्थ्यांसाठी, शालेय स्तरावर-एफइटीपी व एमएसएसपी

तरूणांसाठी- कॉलेज पातळीवर-फॅक्ट

आपल्या समाजाच्या प्रौढांसाठी, विशेषतः ग्रामीण भागामधील-एफइपीए

वित्तीय शिक्षण प्रशिक्षण कार्यक्रम (एफइटीपी)

एफइटीपी हा देशामध्ये वित्तीय साक्षरता सुधारण्यासाठी लोक व संघटनांना निःपक्षपाती वैयक्तिक वित्तीय शिक्षण पुरवण्यासाठी एनसीएफइचा उपक्रम आहे. एनसीएफइ ही भारतामध्ये 6 वी ते 10 वी वर्गांच्या विद्यार्थ्यांना शिकवणाऱ्या, शालेय शिक्षकांसाठी एफइटीपी आयोजित करते. प्रशिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर, या शिक्षकांना "मनी स्मार्ट टिचर्स" असे प्रमाणित केले जाऊ शकते आणि ते शाळेमध्ये वित्तीय शिक्षण पुरवू शकतात आणि विद्यार्थ्यांना पायाभूत कौशल्य मिळवण्यास प्रोत्साहन देऊ शकतात.

एनसीएफइ हे शाळांना आमच्या वेबसाईटवर नोंदणी लिंकद्वारे त्यांच्या शाळेच्या शिक्षकांसाठी नोंदणी करण्यास व एफइटीपीची सुविधा मिळवण्यास प्रोत्साहन देते (<https://www.ncfe.org.in/program/fetp>)

मनी स्मार्ट स्कूल प्रोग्राम (एमएसएसपी)

एमएसएसपी हा शाळांमध्ये वित्तीय साक्षरता सुधारण्यासाठी निःपक्षपाती वित्तीय शिक्षण पुरवण्यासाठी एनसीएफइचा उपक्रम आहे, जे प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या समग्र विकासासाठी महत्वाचे जीवन कौशल्य आहे. एनसीएफइ ही शाळांना त्यांच्या विद्यमान अभ्यासक्रमाचा भाग म्हणून VI ते X वर्गामधील विद्यार्थ्यांसाठी ऐच्छिकपणे वित्तीय साक्षरतेची ओळख करण्यास आमंत्रित करते व सीबीएसइ ने संयुक्तपणे VI ते X वर्गातील विद्यार्थ्यांसाठी व्यापक अभ्यास साहित्य विकसित केले आहे.

ज्या शाळा या कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करतात ज्यांना "मनी स्मार्ट शाळा" म्हणून प्रमाणित करण्यात आहे व त्यांना कार्यक्रम यशस्वीपणे पूर्ण केल्यानंतर ढाल/करंडक आणि इ-बॅज दिला जातो.

एनसीएफइ ही शाळांना आमच्या वेबसाईटवर एमएसएसपी कार्यक्रमासाठी नोंदणी करण्यास प्रोत्साहन देते:

(<https://www.ncfe.org.in/program/mssp>)

वित्तीय जागरूकता आणि ग्राहक प्रशिक्षण (फॅक्ट)

फॅक्ट हा तरूण पदवीधर व पदवीतर शिक्षण घेणाऱ्या तरूणांना वित्तीय शिक्षण पुरवण्यासाठी एनसीएफइद्वारे सुरु केलेला कार्यक्रम आहे, ज्यामध्ये त्यांच्याशी प्रत्यक्षपणे संबंधित विषय असतात, परिणामी जे सकारात्मकपणे त्यांच्या वित्तीय कल्याणावर परिणाम करतात. तरूणांना वित्तीय ग्राहक म्हणून त्यांचे हक्क व जबाबदाऱ्यांविषयी जागरूक करणे, त्यांना वित्तीय ध्येये कशी निश्चित करावी हे सांगणे व गरज असल्यास मदतीसाठी कुणाकडे जावे हे सांगणे या कार्यक्रमाचे ध्येय आहे.

एनसीएफइ ही पदवी व पदवीतर शिक्षण देणाऱ्या कॉलेजेसना आमच्या वेबसाईटवर नोंदणी लिंकद्वारे त्यांच्या विद्यार्थ्यांची नोंदणी करण्यास व फॅक्टची सुविधा देण्यास प्रोत्साहन देते. (<https://www.ncfe.org.in/program/fact>)

प्रौढांसाठी वित्तीय शिक्षण कार्यक्रम (फेपा)

प्रौढांसाठी वित्तीय शिक्षण कार्यक्रम (फेपा) हा भारताच्या प्रौढ लोकसंख्येदरम्यान वित्तीय जागरूकतेचा प्रसार करण्यासाठी एनसीएफइद्वारे तयार केलेला व अंमलबजावणी केलेल्या वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम आहे. या कार्यक्रमासाठी ओळखलेले विविध लक्ष्य गट केंद्रीत असतील. या कार्यक्रमाची कार्यशाळा ही इष्टतम पध्दतीने स्वतःचे वित्त व्यवस्थापित करण्यासाठी सहभागींना संसाधित करेल. आणखी, कार्यशाळा ही बँकिंग, गुंतवणूक, विमा व निवृत्ती नियोजनाशी संबंधित वित्तीय उत्पादन व सेवांचे मूलभूत ज्ञान देते.

एफइपीए विषयी अधिक माहितीसाठी, लिंक पहा: (<https://www.ncfe.org.in/program/fepa>)



राष्ट्रीय वित्तीय शिक्षा केन्द्र

National Centre for Financial Education

एक आर्थिक रूप से जागरूक और सशक्त भारत

A financially aware and empowered India

Promoted By :



एनसीएफई-वित्तीय शिक्षण फ्लॅगशीप कार्यक्रम



एमएसएसपी



फइटीपी



फॅक्ट



फेपा

आमच्याशी संपर्क साधा

☎ 022-68265115/114/106

नॅशनल सेंटर फॉर फायनान्शियल एज्युकेशन

6 वा मजला, एनआयएसएम भवन, प्लॉट क्र. 82,

सेक्टर-17, वाशी, नवी मुंबई-400703

🌐 www.ncfe.org.in

✉ info@ncfe.org.in

▶ youtube.com/ncfeindia

🐦 twitter.com/ncfeindia

📘 facebook.com/ncfeindia

📷 instagram.com/ncfeindia